

PRILOZI ZA POLITIČKU POVIJEST GRADA SSKA U KRALJEVINI SRBA, HRVATA I SLOVENACA/ JUGOSLAVIJI 1918. – 1941.

Izvorni znanstveni rad

Prilog na temelju izvora iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu prikazuje događaje iz političke povijesti grada Siska u razdoblju postojanja prve jugoslavenske države od 1918. do 1941. godine. Navedeni izvori, koji su nastali djelovanjem različitih tijela tadašnjih vlasti, govore o političkim strankama, političarima i političkim događajima u Sisku u navedenom razdoblju.

Ključne riječi: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija, Sisak, Hrvatska seljačka stranka, Hrvatska federalistička seljačka stranka, Samostalna demokratska stranka

Uvod

Glavni je cilj ovoga priloga predstaviti arhivsko gradivo koje se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a koje se odnosi na političke događaje u gradu Sisku u razdoblju prve jugoslavenske države od 1918. do 1941. godine. Za cjelovitiji prikaz navedenih događaja bilo bi potrebno koristiti i druge izvore, kako arhivske, tako i tisak iz navedenoga razdoblja koji je u ovom prilogu korišten vrlo skromno. Također treba upozoriti da određene važne teme, primjerice pitanje djelovanja Gradskoga zastupstva Siska u navedenom razdoblju, u ovom prilogu nisu obrađene.

Bitan izvor za ovaj prilog su izvještaji sisačke policije. Ta ustanova je kroz promatrano razdoblje mijenjala naziv („Predstojništvo kraljevskog redarstvenog povjereništva za grad Sisak“, kasnije „Predstojništvo gradske policije u Sisku“). U prilogu će se za navedenu ustanovu koristiti pojmovi „sisačka policija“ ili „policija u Sisku“.

Kao osnovni uvod u ovaj prilog može se navesti da je grad Sisak u razdoblju od 1918. do 1941. bio značajno industrijsko, obrtničko-trgovačko i prometno središte.

Prema popisu stanovništva iz 1921. godine Sisak je imao 8806 stanovnika, a prema popisu iz 1931. godine imao je 10 915 stanovnika. Većina stanovnika bili su Hrvati.¹

Parlamentarno razdoblje, 1918. – 1929.

Širi politički okvir događaja u promatranom razdoblju dobro je poznat. Krajem 1918. nastala je nova jugoslavenska država, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U toj državi dokinuta su obilježja hrvatske državnosti i autonomije koja su postojala za vrijeme prethodne, Austro-Ugarske Monarhije.

Prevlast u novoj državi imala je Srbija, odnosno srpski narod, a srpska kraljevska kuća Karađorđevića nastavila je vladati i u jugoslavenskoj državi. Zato će važnu ulogu u političkom životu imati Narodna radikalna stranka (NRS), važna stranka u političkom životu dotadašnje Kraljevine Srbije. Osim toga, ubrzo nakon osnivanja jugoslavenske države osnovana je i nova Demokratska stranka (DS). Jedan od njezinih važnih predstavnika bio je Svetozar Pribićević koji je za vrijeme Austro-Ugarske bio istaknuti srpski političar u Banskoj Hrvatskoj. Demokrati, koji su se zalagali za integralno jugoslavenstvo, uživat će znatnu potporu među Srbima u hrvatskim krajevima.

Ubrzo će ključna hrvatska oporba vlastima u Beogradu postati Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) na čelu sa Stjepanom Radićem. Ta stranka će, kako bi pokazala nezadovoljstvo monarhističkim uređenjem jugoslavenske države, promijeniti ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS).

Hrvatsko nezadovoljstvo stanjem u novoj državi iskazalo se u rujnu 1920., upravo u okolici Siska. Tada je u Moslavini, Turopolju i Posavini došlo do pobune hrvatskih seljaka. Vlasti su namjeravale provesti popis stoke potrebne za vojne potrebe, pri čemu je stoka trebala biti žigosana. Budući da se žigosanje u hrvatskim krajevima prethodno nije provodilo, to je seljake potaknulo na otpor vlastima. Vođe otpora bili su predstavnici HRSS-a, iako Radić osobno nije podržavao nasilne metode političke borbe.²

Nekoliko mjeseci kasnije, krajem studenoga 1920., održani su izbori za Ustavotvornu skupštinu. U gradu Sisku tada je bilo 1806 birača od kojih je 1219 izašlo na izbore. Hrvatska zajednica (HZ) dobila je 308 glasova, a Radićeva stranka 124 glasa. Demokratska stranka dobila je 239 glasova. Dosta glasova dobile su i lijevo orijentirane stranke – socijalisti su dobili 347, a komunisti 165 glasova. Ostale stranke dobile su puno manje glasova. Nasuprot ovakvim rezultatima u gradu Sisku Radićeva stranka je u kotaru Sisak ostvarila uvjerljivu pobjedu.³

Predstavnici vlasti u Sisku su se i tijekom 1921. prisjećali pobune iz rujna prethodne godine. Komandir žandarmerijskog voda u Sisku je početkom te godine izvijestio pretpostavljene o navodnom zajedničkom protudržavnom radu komunista i radićevaca.

1 Opširnije o društvenom i gospodarskom stanju u Sisku u navedenom razdoblju vidi: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Industrijski razvoj Siska u međuratnom razdoblju*, str. 17-54.; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Društveno-ekonomski razvoj Siska 1919-1941. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 27 (1994): str. 271-288.

2 BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, (Zagreb: Globus, 1988.), str. 235-246.

3 MATKOVIĆ, Hrvoje, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata*, Časopis za suvremenu povijest, 28, br. 1-2 (1996): str. 5-9.

U Sisku se pojavio komunistički letak koji je pozivao radnike i seljake da revolucijom uklone buržoaziju s vlasti. Istovremeno je HRSS pozivao narod da ne plaća porez i da se ne odaziva na službu u vojsci odnosno radićevci su u „dušu naroda“ usadili vjeru da će se trenutno stanje promijeniti. Zato narod nema poštovanja prema vlastima, a mnogi regruti ne odazivaju se pozivima u vojsku. Uzrok ovakvom stanju bila je i blizina Trebarjeva, rodnoga mjesta Stjepana Radića, u kojem živi njegova rodbina koja propagira njegove ideje.⁴

Za razliku od žandarmerije upravne vlasti pokazivale su manje zabrinutosti. Tako je Predstojništvo kraljevske kotarske oblasti u Sisku u ožujku 1921. ocijenilo da je stanje na njezinu području mirno. Istina, stanovništvo koje uglavnom podržava HRSS „vazda“ očekuje da će, kako je Radić i obećao, doći do stvaranja „Hrvatske Seljačke Republike“. Ipak se i u vezi s ovime primjećuje „neka rezignacija“. Također je ocijenjeno da bi trebalo provesti sudsko-kaznene rasprave protiv sudionika „prošlogodišnje rujanske bune“, kako bi oni bili kažnjeni, nakon čega će se većina stanovništva uzdržati od protudržavnoga djelovanja.⁵

Na novim parlamentarnim izborima, održanima u ožujku 1923. godine, bilo je vidljivo značajno jačanje Radićeve stranke koja je u gradu Sisku osvojila 947 glasova. Demokrati su dobili 340 glasova. U međuvremenu su vlasti zabranile djelovanje komunističke stranke, ali su lijevo orijentirane stranke, odnosno liste u Sisku, dobile 172 glasa. Ostale stranke dobile su puno manje glasova.⁶

Tijekom 1924. godine došlo je do raskola u Demokratskoj stranci, te je Svetozar Pribićević osnovao Samostalnu demokratsku stranku (SDS) koja je formirala vladu s Narodnom radikalnom strankom. Krajem iste godine, odnosno početkom 1925., Vlada je poduzela mjere protiv HRSS-a, optužujući tu stranku za protudržavnu djelatnost, a Stjepan Radić je uhićen.

Nedugo kasnije, početkom veljače 1925., trebali su biti održani novi parlamentarni izbori. Pritom su vlasti otežavale djelovanje HRSS-a, te je početkom veljače pritvoren Benjamin Šuperina, vođa te stranke u Sisku.⁷ Unatoč pritiscima vlasti rezultati HRSS-a na izborima bili su izuzetno dobri. Tako je Radićeva stranka u Sisku osvojila 1085 glasova, SDS je dobio 217 glasova, dok su sve ostale stranke, odnosno liste, dobile manje od 100 glasova. Kao i tijekom prethodnih izbora rezultati HRSS-a bili su još povoljniji u srezu Sisak.⁸

Nakon ovih izbora došlo je do krupnog političkog obrata. Radić, koji je bio u zatvoru, stupio je u vezu s Nikolom Pašićem, vođom Narodne radikalne stranke. HRSS je napustio svoj republikanski program promijenivši ime u HSS, te je priznao ustavno uređenje države na čelu s dinastijom Karađorđevića. Zatim je u srpnju 1925. sklopljen

4 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 343, Kraljevska hrvatsko-slavonska zemaljska vlada, Povjereništvo za unutarnje poslove, Broj: 8359/1921.

5 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 13, Veliki župan županije zagrebačke, Broj: 378/1921.

6 Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 18 marta 1923., (Beograd: Narodna skupština Kraljevine SHS, 1924.), str. 97.

7 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 154, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pr. Broj: 576/1925.

8 MATKOVIĆ, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području*, str. 13-14.

sporazum između radićevaca i radikala, te je formirana nova vlada koju su činili predstavnici ovih dviju stranaka.

U međuvremenu je u Sisku došlo do incidenata u kojima su sudjelovali članovi Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna). Ova organizacija, osnovana 1921. godine, bila je bliska Demokratskoj stranci, a kasnije SDS-u.⁹

Nakon što je sredinom 1925. Benjamin Šuperina u jednom letku oštro napao Pribićevića i SDS, proglasivši ih „smradnim talogom ljudskoga društva“, na ovo su odgovorili članovi Orjune koji su pred Šuperininim stanom iz vatrenog oružja ispalili nekoliko hitaca u zrak.¹⁰ Do novih nereda u kojima su sudjelovali orjunaši došlo je nedugo nakon što su HSS i radikali sklopili sporazum i formirali novu vladu. U noći s 25. na 26. srpnja 1925. oko 50 članova Orjune, koje je vodio Zvonko Dulčić, stiglo je iz Siska u Caprag gdje su se sukobili s mjesnim stanovništvom odnosno pristašama HSS-a. Pristaše HSS-a klicale su kralju Aleksandru i novoj vladi odnosno Pašiću i Radiću, nakon čega je izbio sukob „kamenjem, noževima i pucanjem iz samokresa“. Žandarmerijska patrola prekinula je sukob u kojem je bilo petero ranjenih. Većina ranjenih bili su HSS-ovci. Sisačka policija je istragom utvrdila da su za sukob odgovorni orjunaši. Dulčić i još trojica orjunaša su, kao glavni krivci, pritvoreni. Zbog sudjelovanja u ovom sukobu kažnjen je i veći broj drugih osoba.¹¹

Suradnja HSS-a s radikalima potrajala je do početka 1927. godine kada je Radićeva stranka ponovno prešla u opoziciju. U tom su razdoblju održani novi parlamentarni izbori. Rezultati tih izbora u gradu Sisku bili su znatno drukčiji nego na prethodnim izborima. Tako je SDS pojedinačno dobio najviše glasova, čak 750. Hrvatski blok osvojio je 492 glasa. Hrvatski blok bio je koalicija Hrvatske federalističke seljačke stranke (HFSS) i Hrvatske stranke prava (HSP), a mogao je računati na glasove onih Hrvata koji su bili razočarani Radićevim kompromisom s Beogradom odnosno njegovim ulaskom u vladu. HSS je dobio 439 glasova, a sve ostale stranke odnosno liste, dobile su puno manji broj glasova. Ipak je, kao i na prethodnim izborima, HSS u kotaru Sisak ponovno dobio najviše glasova.¹²

Svetozar Pribićević, istaknuti političar Demokratske stranke, kasnije vođa SDS-a, zalagao se za unitarnu jugoslavensku državu i oštro se suprotstavljao Radićevu republikanstvu i „separatizmu“. Ipak je i Pribićević postupno mijenjao svoju politiku, te je 1927. uspostavio suradnju s Radićem. HSS i SDS su se udružili u Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK). Kasnije će Pribićević u potpunosti odbaciti politiku integralnog jugoslavenstva te će se zalagati za preuređenje jugoslavenske države u federaciju.

Nestabilnost političkog života u jugoslavenskoj državi snažno je iskazana 20. lipnja 1928. kada je jedan zastupnik Narodne radikalne stranke u Narodnoj skupštini u

9 MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1972.), str. 127-135.

10 HR-HDA-1354, Grupa VII, inv. br. 857, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 3063/1925.

11 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 973, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pr. Broj: 4137/1925.

12 MATKOVIĆ, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području*, str. 14-17.

Beogradu pucao na zastupnike HSS-a, te je dvojicu ubio, a trojicu ranio. Među ranjenima je bio i Stjepan Radić koji je umro 8. kolovoza 1928. u Zagrebu.

Kraljevsko redarstveno povjereništvo u Sisku će 10. kolovoza 1928. izvijestiti vlasti u Zagrebu da se vijest o Radićevoj smrti tijekom 9. kolovoza proširila Siskom „munjevitom brzinom“. Toga jutra oglasila su se zvona župne crkve, a po cijelom gradu bile su istaknute crne zastave i trobojnice s crnim florom. Crne zastave istaknute su i na svim gradskim i državnim ustanovama. Sišćani su se okupljali u manjim grupama i u „najvećem miru“ komentirali Radićevu smrt. Cijelo prijepodne 9. kolovoza vijećali su predstavnici HSS-a, SDS-a i HFSS-a, te je zaključeno da se povodom smrti Radića objavi proglas građanstvu Siska i stanovnicima okolice, kao i da se održi komemorativna sjednica Gradskog zastupstva i komemoracija u kinu „Urania“. Taj proglas bio je sastavljen u pomirljivu tonu, a građanstvo je pozvano da u što većem broju prisustvuje Radićevoj sprovodu u Zagrebu.¹³

Sjednica Gradskog zastupstva održana je 10. kolovoza u 18 sati pod predsjedanjem podnačelnika dr. Ive Stipčića koji je održao govor u spomen Radiću. Tom prilikom zaključeno je da Gradsko zastupstvo korporativno sudjeluje na sprovodu u Zagrebu gdje je na Radićev odar trebalo položiti vijenac grada Sisak. Također je, u znak žalosti, u Sisku na dva tjedna trebalo obustaviti sve zabave i priredbe. Odmah zatim se u 19 sati kod željezničkog kolodvora formirala žalobna povorka koja je stigla do kina „Urania“. U dvorani kina okupilo se oko 1500 ljudi, a govore su održali željeznički strojovođa Pavle Zečić, kao predstavnik HSS-a, javni bilježnik i odvjetnik dr. Ljudevit Auer, kao predstavnik SDS-a, te odvjetnik dr. Joso Piškulić, kao predstavnik HFSS-a. Na kraju se okupljenima ponovno obratio Zečić koji je prisutne pozvao na „disciplinu i mir“ dodajući da je na „braći Srbima da mostove koje su porušili ponovno sagrađe“, nakon čega su se okupljeni razišli.¹⁴

Od proklamacije kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. do skupštinskih izbora 5. svibnja 1935.

Kralj Aleksandar Karađorđević je izlaz iz političke krize, koja se jasno iskazala atentatom u Narodnoj skupštini, našao u ukidanju parlamentarnoga sistema. U svojoj proklamaciji od 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar objasnio je da između njega i naroda više ne smije biti posrednika. Budući da je politički život sve više dobivao „negativno obilježje“ na štetu naroda i države, kralj je ukinuo Ustav, a skupština izabrana krajem 1927. raspuštena je. Kralj Aleksandar imenovao je novu vladu čiji je predsjednik bio general Petar Živković.¹⁵

Tijekom siječnja 1929. određeno je da se raspuste političke stranke koje imaju vjersko i plemensko obilježje. U listopadu iste godine Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca preimenovana je u Kraljevinu Jugoslaviju. Uvedena je i nova upravna podjela države na

13 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 226, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 4859/1928.

14 *Isto*.

15 Novi režim i nova vlada, *Hrvatske novine*, br. 2, Sisak, 12. siječnja 1929., str. 1.

banovine čime je Sisak ušao u sastav Savske banovine. Ideja režima, koji je uveo kralj, bila je jačati državno i narodno jedinstvo odnosno jugoslavenstvo, nasuprot prethodnim „plemenskim“ podjelama. Također je donesen i niz zakona koji su trebali osnažiti državnu vlast i omogućiti efikasnu represiju protiv protivnika režima.¹⁶

U skladu s naređenjima nadređenih vlasti Kraljevsko redarstveno povjereništvo za grad Sisak je 21. siječnja 1929. raspustilo i zabranilo politička udruženja i partije koje su imale vjersko i plemensko obilježje. Odluke o raspuštanju i zabrani rada uručene su gradskom oficijalu Stanislavu Markoviću, tajniku Kotarske organizacije HSS-a Sisak, gostioničaru Ivanu Chiabudiniju, predsjedniku Mjesne organizacije HSS-a Sisak-Nov, željezničkom namješteniku Pavlu Zečiću, predsjedniku Mjesne organizacije HSS-a Sisak-Stari, odvjetniku dr. Josi Piškuliću, tajniku Kotarske organizacije HFSS-a Sisak i liječniku dr. Ivi Stipčiću, predsjedniku Mjesne organizacije HFSS-a Sisak.¹⁷

Sisačko redarstvo je 26. siječnja 1929. uručilo odluke o raspuštanju preostalih stranaka koje su postojale u gradu. Te su odluke uručene šefu broderske agencije Milanu Rajačiću, predsjedniku Mjesne organizacije NRS-a, odvjetniku dr. Ljudevitu Aueru, predsjedniku Kotarske organizacije SDS-a, industrijalcu Petru Tesliću, predsjedniku Mjesne organizacije SDS-a, kao i željezničkom namješteniku Franji Dropučiću, predsjedniku Mjesne organizacije Socijalističke partije Jugoslavije. Sisačko redarstvo također je izvijestilo nadređene da je Mjesna organizacija Narodne radikalne stranke u Sisku već i prije, zbog „minimalnog broja članova“, bila u „likvidaciji“. Uz to je navedeno da je u Sisku postojala i organizacija Demokratske stranke, ali je ona bila ukinuta već sredinom 1928. godine.¹⁸

Kada je riječ o reakcijama naroda na kraljevu proklamaciju od 6. siječnja, sreski poglavar u Sisku je sredinom siječnja 1929. izvijestio vlasti u Zagrebu da je narod proklamaciju primio sa zadovoljstvom. Kada su seljaci čitali tekst proklamacije, u očima su im bile suze te su klicali „Živio naš Kralj“.¹⁹ Nekoliko mjeseci kasnije, u svibnju 1929., sreski poglavar u Sisku naveo je da se nakon 6. siječnja činilo da je narod zadovoljan nastalom promjenom. No bilo je to samo prividno. Kada su se predstavnici ukinutih političkih stranaka nakon početne zbunjenosti snašli, oni su potajno nastavili sa svojim dotadašnjim radom. Posljedica toga je da se cjelokupni društveni i nacionalni život i dalje odvijao u znaku „čisto partijske“ politike:

„Pošto su u ovom srezu gotovo sami Radićevci, koji vjeruju, da je njihova partija ujedno i nacionalna organizacija, to nije bilo teško mjestnim vođama kod svojih ljudi stvoriti uvjerenje, da je rasturanje njihove partije atak i na Hrvatski narod (...)“.²⁰

Kada je riječ o gradu Sisku, brojni izvještaji gradske policije iz 1929. i 1930. godine bili su optimistični u vezi s političkim stanjem. Tako je početkom svibnja 1929.

16 DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), str. 105-134.

17 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 257, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 73/1929.

18 *Isto*.

19 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 1559, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 766/1929.

20 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 1559, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 5213/1929.

ocijenjeno da se među građanstvom nije moglo primijetiti „nezadovoljstvo sa sadašnjim stanjem“, kao i da ukinute političke stranke imaju slab utjecaj na narod. Odnosi Hrvata i Srba u Sisku su dobri, te osim nekoliko slučajeva, među njima nije zapaženo međusobno neprijateljstvo.²¹

Također je sisačka policija smatrala da poboljšanje gospodarskih odnosno egzistencijalnih prilika može imati pozitivniji utjecaj na Sišćane nego težnje raspuštenih političkih stranaka:

„Kako se građanstvo u većem dijelu sastoji od trgovaca, obrtnika i ostalih privrednika, koji u sređivanju prilika gledaju poboljšanje svog privrednog položaja, raspoloženje građanstva je bez obzira na političke partije u cilju odobravanja novo stvorenog stanja.“²²

Sisačka policija je sredinom kolovoza 1929. ocijenila da u gradu ne postoji zanimanje za akciju vodstva bivšega HSS-a. Isključivo graditelj Petar Colussi i strojovođa Pavao Zečić i dalje održavaju vezu s vodstvom bivšega HSS-a.²³

Prema podacima policije i prije ukidanja političkih stranaka među vođama HSS-a u Sisku postojala su neslaganja. Colussi i Zečić nisu imali potporu profesora Josipa Kolarića, gradskoga oficijala Stanislava Markovića i odvjetnika dr. Mije Zdunića. Nakon ukidanja političkih stranaka Kolarić i Zdunić u potpunosti su prekinuli kontakte s vodstvom bivšega HSS-a. Novi vođa HSS-a Vladko Maček uputio je pismo Markoviću u kojem je od njega tražio da se angažira kako bi 20. lipnja 1929. bile održane mise zadušnice povodom godišnjice atentata u beogradskoj Skupštini. Marković je pismom odgovorio Mačeku zamolivši ga da mu se više ne obraća dok traje zabrana partijskog rada. Sisačka policija ocijenila je da ovo mišljenje dijeli i „pretežna“ većina ostalih pristaša bivšega HSS-a.²⁴

Colussi i Zečić angažirali su se pri organiziranju mise zadušnice za Stjepana Radića održane 8. kolovoza 1929., ali je policija ocijenila da je odaziv ljudi na tu misu bio „minimalan“. Na temelju svega je sisačka policija smatrala da među pristašama bivšega HSS-a u Sisku više ne postoji nekadašnji „partijski duh“.²⁵

U listopadu 1929. sisačka je policija vlastima u Zagrebu dostavila podatke o Pavlu Zečiću, funkcionaru bivšega HSS-a. Zečić je bio rođen u Sisku 1896. godine i zaposlen kao strojovođa Državnih željeznica. Bio je slabih materijalnih prilika, a nakon zabrane političkih stranaka prestao je s političkim radom jer je strahovao da bi, kao državni namještenik, mogao snositi posljedice. Uostalom, on nije uživao ugled među pristašama bivšega HSS-a zato što je prije pristupanja toj stranci bio „poznat kao komunista“, ali je unatoč tomu, po „diktatu“ vodstva HSS-a, postavljen u njezino vodstvo u Sisku.²⁶

21 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 1559, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 6284/1929.

22 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 1410, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 6317/1929.

23 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 277, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 11574/1929. O Petru Colussiju također vidi: VUKELIĆ, Vlatka, Život i rad Petra Colussija, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, br. 9 (2009): str. 159-189.

24 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 277, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 13280/1929.

25 *Isto.*

26 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 277, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 15376/1929.

Nakon što je u listopadu 1929. država preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju podijeljena na banovine, policija u Sisku izvijestila je da je „čitavo građanstvo“ Siska, bez obzira na prethodnu političku pripadnost, s „velikim zadovoljstvom“ primilo ovu promjenu. Također nije bilo pokušaja predstavnika bivšega HSS-a da iskoriste navedenu promjenu kako bi stvorili neraspoloženje u narodu.²⁷

Za afirmiranje ideje snažne Jugoslavije na čelu s dinastijom Karađorđevića važan je događaj bilo podizanje spomenika kralju Petru I. Karađorđeviću (1844. – 1921.) na Trgu bana Jelačića u Sisku. Spomenik je svečano otkriven 21. rujna 1930. čemu su prisustvovali predstavnici vlasti iz Beograda i Zagreba. U ovoj svečanosti isticao se Petar Teslić koji je bio predsjednik odbora za postavljanje toga spomenika.²⁸

U rujnu 1931. donesen je novi, oktroyirani Ustav Kraljevine Jugoslavije koji je dao velike ovlasti kralju Aleksandru. Nedugo kasnije, u studenom 1931. godine, održani su novi parlamentarni izbori. Na te je izbore izašla samo vladina lista, bez sudjelovanja opozicije. U sisačkom izbornom okrugu je između dvaju vladinih kandidata izabran dr. Ljudevit Auer, prethodno član SDS-a.²⁹

Banska uprava u Zagrebu je u svibnju 1932. od podređenih vlasti zatražila da dostave podatke o osobama nesklonima trenutnom režimu. Sreski načelnik u Sisku dostavio je podatke za veći broj osoba, među kojima su iz grada Siska bile sljedeće:

- Viktor Borovečki, 50 godina star, šef Željezničke stanice, pristaša HFSS-a
- Dragan Brajdić, rođen 1885., poreznik, pristaša HSS-a
- Gligor Čikara, učitelj osnovne škole, pristaša Svetozara Pribićevića
- Stanko Dragosavljević, rođen 1900., profesor, pristaša Svetozara Pribićevića
- Josip Ivšić, rođen 1887., profesor, pristaša HSS-a
- Martić Lulić, rođen 1880., upravitelj Banovinske bolnice, pristaša HSS-a
- Josip Marjanović, rođen 1887., učitelj, pristaša HSS-a
- Stanislav Marković, rođen 1897., gradski činovnik, pristaša HSS-a
- Pavao Navara, rođen 1884., šef Porezne uprave, pristaša HFSS-a
- dr. Joso Piškulić, 40 godina star, odvjetnik, pristaša HFSS-a
- Vilko Podkrajšek, rođen 1884., ložac Državnih željeznica, komunist
- Nikola Rukavina, gostioničar i predsjednik Vodne zadruge, komunist
- dr. Ivo Stipčić, rođen 1893., liječnik Banovinske bolnice, pristaša HFSS-a
- Matija Šturlić, rođen 1885., kateheta, pristaša HRPS-a³⁰
- Marko Tepeš, umirovljeni profesor, pristaša Svetozara Pribićevića
- Ivan Videc, rođen 1903., bravar Državnih željeznica, komunist
- dr. Mijo Zdunić, 42 godine star, odvjetnik, pristaša HSS-a
- Petar Žagmeštar, rođen 1899., kateheta, pristaša HRPS-a.³¹

27 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 277, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 15864/1929.

28 Velebno otkriće spomenika Kralju Petru Oslobođiocu u Sisku, *Jutarnji list*, br. 6694, Zagreb, 22. rujna 1930., str. 3-4.

29 MATKOVIĆ, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području*, str. 18-20.

30 Nisam ustanovio značenje kratice „HRPS“.

31 HR-HDA-145, SB-ODZ, Str. Pov. Broj: 236/1932.

Banske vlasti u Zagrebu zatim su zatražile da se neki od navedenih, koji su državni službenici, premjeste iz Siska na službu u neko drugo mjesto. Sreski načelnik u Sisku je u rujnu 1932. dostavio prijedloge za premještaj nekih od navedenih.³² Nisam pronašao podatke da su navedeni zaista premješteni u druga mjesta.

Kada je riječ o prethodno navedenom Nikoli Rukavini, sisačka policija je o njemu već u kolovozu 1930. dostavila podatke banskim vlastima u Zagrebu. Rukavina je bio rođen 24. rujna 1891. u Sisku gdje je radio kao gostioničar. Od 1920. do 1925. je navodno surađivao s komunistima da bi se 1927. priključio HFSS-u.³³

Predstavnici bivšega HSS-a u Sisku organizirali su mise zadušnice za žrtve atentata u beogradskoj Skupštini (20. lipnja), kao i na godišnjicu smrti Stjepana Radića (8. kolovoza). Kako je prethodno navedeno, vlasti nisu bile pretjerano zabrinute tim misama, niti se na njima okupljao veći broj građana. Ipak, ovo će se promijeniti tijekom 1932. godine. Nisam našao točke podatke o tome što se u Sisku dogodilo 20. lipnja te godine, ali pregledani izvori ukazuju da je nakon zadušnice za skupštinske žrtve došlo do većih izgređa.³⁴

Na godišnjicu Radićeve smrti 8. kolovoza 1932. žandari su u Galdovu kraj Siska otkrili četiri papirnate hrvatske trobojnice s natpisom „Živila slobodna Hrvatska“. Zastavice su bile istaknute na kućama i brzojavnim stupovima. Vlasti su sumnjale da su zastavice istaknuli „student [Josip] Rožanković i obrtnik [Rok] Faget“, te je u tom smjeru nastavljena istraga koja, barem do kraja 1932., ipak nije dala rezultata.³⁵

Istoga je dana u župnoj crkvi u Sisku održana misa zadušnica za Radića kojoj je prisustvovalo oko 500 osoba. Nakon završetka mise okupljeni su izašli iz crkve te su pjevali „Lijepu našu“, a palo je i više poklika „Slava Radiću“ i „Živio dr. Maček“. Dijeljene su i papirnate hrvatske zastave s natpisom „Živila slobodna Hrvatska“ kakve su istoga dana otkrivene u Galdovu. Zatim su okupljeni u povorci krenuli prema Trgu bana Jelačića pri čemu se, prema nekim podacima, okupilo više tisuća osoba. Predstojnik gradske policije više je puta pozvao okupljene da se mirno razidu, ali se „mlađarija i neodgovorni elementi“ ovome nisu pokorili, nego su klicali protiv kralja Aleksandra i Beograda, nakon čega je intervenirala policija i razbila demonstrante pri čemu je bilo ozlijeđenih.³⁶

Kao što je prethodno navedeno, sisačka policija je nakon kraljeve proklamacije od 6. siječnja 1929. ocjenjivala da je stanje u gradu povoljno i da je utjecaj bivših „plemenskih“ političkih stranaka zanemariv. Ovo se promijenilo nakon nereda koji su izbili 20. lipnja i 8. kolovoza 1932. godine. Tako je sisačka policija krajem kolovoza 1932. u jednom dopisu banskim vlastima u Zagrebu ocijenila da je javna sigurnost u gradu „ugrožena“. Za umirovljenoga župnika Nikolu Salitrežića navedeno je da je kriv zato što je 20. lipnja te godine došlo do nemira zato što je stao na čelo demonstranata koje

32 *Isto.*

33 HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 23853/1930.

34 Primjerice vidi: HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 17221/1932.

35 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 20226/1932.

36 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 168/1933.

je policija morala rastjerati upotrebom sile. U istom je dopisu za urara Rudolfa Židana navedeno da je „duševni vođa“ opozicije u Sisku koji je organizirao demonstracije 20. lipnja i 8. kolovoza. U navedenom je sudjelovao i Petar Colussi. S prethodnom dvojicom je, u cilju ostvarenja „slobodne Hrvatske“, surađivao i trgovac i klobučar Rok Faget, pristaša bivšega HSS-a. U ovoj je skupini bio i kovač Stjepan Ožegović, također istaknuti član bivšega HSS-a. Sisačka policija spomenula je i Bernharda Kleina, predsjednika Trgovačkog udruženja u Sisku. On je od trgovaca zatražio da 20. lipnja 1932., za vrijeme održavanja zadušnice za skupštinske žrtve, zatvore svoje dućane čime je olakšao izbijanje demonstracija.³⁷

Sisačka policija je i u siječnju 1933. vlastima u Zagrebu dostavila podatke o osobama koje sudjeluju u „separatističkoj akciji“. Podatci o njima izneseni su u tablici koja slijedi.

Redni broj:	Ime i prezime:	Godina rođenja:	Zanimanje:	Boravište:
1.	Petar Colussi	1876.	graditelj	Kralja Aleksandra 6
2.	Leo Deisinger	1909.	student	Bakačeva 2
3.	Rok Faget	1898.	trgovac	Kranjčevićeva 5
4.	Pavao Febo	1894.	trgovac	Kralja Tomislava 7
5.	dr. Joso Piškulić	1889.	odvjetnik	Preradovićeva 29
6.	Josip Rožanković	1912.	student prava	Petrinska 54
7.	Nikola Rukavina	1891.	gostioničar	Rimski prokop 26
8.	Nikola Salitrežić	1878.	umirovljeni župnik	Kukuljevićeva 3
9.	dr. Ivo Stipčić	1893.	liječnik	Gajeva 46
10.	Rudolf Židan	1888.	urar	Gajeva 1

Sisačka policija je za navedene osobe navela da je riječ o bivšim pristašama HSS-a i Hrvatskoga bloka iz 1927. godine („blokaši“) te da su među njima osobe koje su tijekom 1932. organizirale demonstracije protiv vlasti:

„Sve ove osobe stalno održavaju međusobne veze, pristaše su bivše Radićeve stranke i blokaši. Danas su neprijateljski raspoloženi prema režimu i državnom poretku, aktivno rade, ali prikryeno istupaju. Svoj stav dokazali su u organiziranju demonstracija na dan zadušnica 20. VI. i 8. VIII. 1932. pa su Colussi, Faget, Salitrežić, Rožanković i Deisinger bili radi toga policijski kažnjavani.“³⁸

37 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 22043/1932.

38 HR-HDA-1354, Grupa VII, inv. br. 928, Okružni inspektor ogulinski u Zagrebu, Pov. Broj: 173/1933.

Kralj Aleksandar je 9. listopada 1934. doputovao u Marseille u posjet Francuskoj gdje je ubijen u atentatu koji su organizirale ustaše i makedonski revolucionari. Sisačka policija izvijestit će da je nakon „gnjusnog“ atentata u Francuskoj stanovništvo Sisak ostalo mirno te je na razne načine iskazalo žalost zbog kraljeve smrti. Počast kralju iskazana je i kada je vlak s njegovim tijelom, koje je brodom dopremljeno iz Francuske u Jugoslaviju, prošao kroz Sisak na putu prema Beogradu.³⁹

Sisačka policija posebnu je pažnju posvetila činjenici da su pojedine osobe, poznate kao protivnici režima, ipak iskazale sućut zbog smrti kralja Aleksandra. Tako je dr. Ivo Stipčić, liječnik Banovinske bolnice u Sisku, u svojstvu predsjednika Hrvatskoga društvenog doma, sazvao komemorativnu sjednicu na kojoj je održao govor pun ljubavi prema pokojnome kralju. Također su sisačke *Hrvatske novine*, glasilo „bivših radićevaca i federalista“, objavile nekrolog kralju kao da su „najdržavotvornije glasilo“. Mnogi istaknuti sisački opozicionari prisustvovali su crkvenim i društvenim komemoracijama za kralja. Umirovljeni župnik Nikola Salitrežić, istaknuti radićevac, bio je kažnjen zbog demonstracija održanih 20. lipnja 1932., a i trenutno je protiv njega trajao postupak po Zakonu o zaštiti države zbog govora održanoga 8. kolovoza 1934. na misi zadušnici za Stjepana Radića. Ipak je Salitrežić 11. listopada održao misu zadušnicu za kralja Aleksandra, a prisustvovao je i drugim komemoracijama za ubijenoga vladara.⁴⁰

Od skupštinskih izbora 5. svibnja 1935. do uspostave Banovine Hrvatske

Budući da je prijestolonasljednik kraljević Petar bio maloljetan, glavnu ulogu u vođenju države nakon smrti kralja Aleksandra preuzelo je Kraljevsko namjesništvo u kojem je glavnu riječ imao knez Pavle Karađorđević. On je odlučio da se 5. svibnja 1935. održe novi parlamentarni izbori na koje je ovaj put izašla i opozicija. Tako je uz listu predsjednika Kraljevske vlade Bogoljuba Jevtića na izbore izašla i lista Udružene opozicije na čelu s Vladkom Mačekom. Na izborima je Mačekova lista u gradu Sisku dobila 1420 glasova, a Vladina lista 1017 glasova. Unatoč pobjedi Mačekove liste ipak je u Narodnu skupštinu izabran kandidat Vladine liste dr. Ljudevit Auer zato što je izborni zakon većinskoj, odnosno Vladinoj listi, pri konačnoj raspodjeli mandata osiguravao uvjerljivu prednost.⁴¹

Dr. Auer je prije i nakon izbora 5. svibnja bio ministar fizičkog vaspitanja naroda u vladi Bogoljuba Jevtića. Zatim je u lipnju iste godine postao i ministar pravde u novoj vladi Milana Stojadinovića. Ta vlada je prema hrvatskoj opoziciji postupala manje oštro nego što je to bio slučaj u razdoblju nakon 6. siječnja 1929. godine. Tako će bivši HSS, iako formalno nije obnovljen kao stranka, na različite načine oživiti svoju djelatnost i pokazati svoj utjecaj među hrvatskim narodom što će biti vidljivo i u gradu Sisku.

39 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 3670, Kraljevska banska uprava Savske banovine (dalje: KBUSB), Str. Pov. Broj: 558/1934.

40 *Isto*.

41 MATKOVIĆ, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području*, str. 20-22.

Siskom se 28. lipnja 1935. pronijela vijest da je Ivan Pernar, bivši narodni zastupnik HSS-a, oslobođen iz zatvora te da će on toga dana proći vlakom kroz Sisak. Zato su se građani dvaput okupili na peronu željezničke stanice kako bi dočekali vlakove koji stižu iz Beograda i pozdravili Pernara. Ipak, Pernar nije bio u ovim vlakovima, ali je u drugom vlaku iz Beograda, koji je stigao u Sisak u večernjim satima, bio ministar pravde dr. Auer. Okupljeni su ga primijetili pa su mu počeli dovikivati da je izdajica hrvatskoga naroda. Policija je okupljene pozvala da se razidu čemu su se oni pokorili. Sutradan, 29. lipnja, u jednoj sisačkoj gostionici došlo je i do sukoba između oficira Jugoslavenske vojske i građana.⁴²

Idućega dana, 30. lipnja 1935., u Sisak je stigao novi župnik dr. Ivan Hulenčić kojemu je priređen svečani doček. U jutarnjim satima toga dana šef sisačke policije je sa svojim ljudima na ulazu u grad zaustavio skupinu seljaka koji su stigli iz okolice kako bi dočekali Hulenčića. Policija je od seljaka tražila da predaju hrvatsku zastavu koju su nosili, ali su im seljaci pružili otpor. Zastava je konačno oduzeta, a trojica seljaka uhićena i osuđena na osam dana zatvora.⁴³

Kada je Hulenčić stigao vlakom, dočekao ga je načelnik Josip Pretner s drugim predstavnicima gradskih vlasti te oko 3000 građana. Hulenčića je pozdravio i „istaknuti separatista“ Rok Faget, a zatim su okupljeni u procesiji krenuli prema župnoj crkvi u kojoj je Hulenčić trebao održati misu. Okupljeni su klicali Mačeku i slobodnoj Hrvatskoj, a u blizini kuće ministra Auera klicalo se protiv izdajnika hrvatskoga naroda. Policija nije intervenirala na licu mjesta, ali je nedugo kasnije uhitila dio onih za koje je smatrala da su organizirali izvikivanje političkih parola. Među uhićenima je bio kovač Stjepan Ožegović, a policija je sumnjala da je i Rok Faget odgovoran za izvikivanje političkih parola, ali on nije uhićen. Uhićeni su, ako im se dokaže da su klicali „samostalnoj Hrvatskoj“, trebali biti policijski kažnjeni s 14 dana zatvora, a nakon toga su trebali biti predani na sudski postupak.⁴⁴

U poslijepodnevним satima 30. lipnja policija je saznala da će, navodno, toga dana u večernjim satima umirovljeni župnik Salitrežić pred župnim dvorom pozdraviti novoga župnika Hulenčića, kao i da će biti organizirana bakljada. Policija je Fagetu i Hulenčiću stavila na znanje da se neće dopustiti održavanje bakljade. Zaista su se u večernjim satima pred župnim dvorom počeli okupljati građani, ali ih je Hulenčić pozvao da se razidu, što su oni i učinili. Također je u večernjim satima 30. lipnja u Jugoslavenskoj čitaonici održan politički sastanak ministra Auera s oko 200 pristaša. Policija nije željela da dođe do sukoba pristaša ministra Auera sa sudionicima bakljade pred župnim dvorom, te je i ovo bio razlog zašto su poduzeti koraci da bakljada ne bude održana.⁴⁵

Šef sisačke policije je, izvještavajući bansku vlast u Zagrebu, naveo da su događaji u Sisku od 28. do 30. lipnja 1935. „mnogo pogoršali“ javnu sigurnost. Za te su incidente bili odgovorni istaknutiji „separatisti“, odnosno pristaše dr. Mačeka, pa je zato sisačka

42 HR-HDA-1352, Grupa V, inv. br. 470, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. D. Z. Broj: 30769/1935.

43 *Isto.*

44 *Isto.*

45 *Isto.*

policija namjeravala poduzeti mjere kako bi se, u interesu „državnog i narodnog jedinstva te Jugoslavenstva“, onemogućilo raspirivanje „plemenskih i starih partijskih strasti“. Uprava Savske banovine je, izvještavajući vlasti u Beogradu o navedenim događajima, također navela da je Hulenić, kao vjeroučitelj na Učiteljskog školi u Zagrebu, među učenicima raspirivao „plemensku mržnju“ i širio „separatističke ideje“ zbog čega je bio i kažnjen novčanom kaznom.⁴⁶

Sisačka policija je sredinom srpnja 1935. također izvijestila da se u Sisku bojkotiraju sva jugoslavenski opredijeljena društva i činovnici, a „važi samo ono“ što je „izrazito hrvatsko“.⁴⁷ Na sličan je način protekla i proslava rođendana Vladka Mačeka (20. srpnja). Tako će Petrinjska žandarmerijska četa navesti da je u gradovima na njezinu području, pa tako i u Sisku, u tim proslavama sudjelovalo mnoštvo građana, među kojima i puno omladine:

„Teror mase bio je velik i mnogi građani morali su istaknuti plemenske [hrvatske] zastave pod pritiskom ulice. Prilikom ovih uličnih demonstracija padali su iz mase razni poklici, koji su protivni današnjem državnom uređenju kao: ‘Živila samostalna Hrvatska, živila slobodna Hrvatska, živila Hrvatska republika, dolje Beograd, dolje cincari, dolje izdajice Hrvatskog naroda i t. d.’ (...). U glavnom celokupni karakter ove proslave bio je protusrpski, protudržavni i negirao je svaki autoritet postojeće vlasti, koja je u opšte bila pasivna i nije sprečavala demonstrante, koji su se ponašali kao i 1914 godine pred rat sa Srbijom“.⁴⁸

Nedugo kasnije, 8. kolovoza 1935., u Sisku je održana misa zadušnica za Stjepana Radića čemu je prisustvovalo između 7000 i 8000 osoba, Siščana i brojnih seljaka iz okolice. Nakon zadušnice govor o pokojnom Radiću je u kinu „Urania“ održao Rok Faget.⁴⁹

Bivši HSS će slične manifestacije u Sisku nastaviti održavati i tijekom 1936. godine. Tako su predstavnici te stranke zatražili od sisačke policije odobrenje da u nedjelju 16. veljače te godine u gradskom parku održe narodni zbor u spomen na Matiju Gupca i Antuna Radića. Policija je odlučila odbiti taj zahtjev zaključivši da bi se taj zbor prometu u političku manifestaciju. Zatim su predstavnici bivšega HSS-a tražili od policije da im odobri da navedeni zbor održe u prostorijama Hrvatskoga društvenog doma, odnosno u njegovu dvorištu, što im je dopušteno.⁵⁰

Ujutro 16. veljače 1936. u sisačkoj župnoj crkvi održana je misa za Gupca i Radića koju je služio umirovljeni župnik Nikola Salitrežić. Nakon mise je narodni poslanik HSS-a Ljudevit Tomašić, koji je u Sisak stigao kao izaslanik Vladka Mačeka, odlučio, unatoč zabrani, održati zbor u parku pred crkvom. Bilo je prisutno oko 8000, a prema nekim podacima i oko 10 000 ljudi, uglavnom seljaka iz okolnih sela koji su imali oko

46 *Isto.*

47 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 4036, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. D. Z. Broj: 34523/1935.

48 HR-HDA-153, IO-SB, Pov. Broj: 2110/1935.

49 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 844/1935.

50 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 7803/1937.

50 „hrvatskih plemenskih zastava“. Okupljenima su se obratili Ivan Martinčić, seljak iz Dužice, kandidat za narodnog zastupnika na izborima 5. svibnja, dr. Juraj Veselić, odvjetnički pripravnik iz Siska, kao i Tomašić.⁵¹

Tomašić je govorio „čisto politički“ te je izjavio da se pod „slobodnom Hrvatskom“ misli na Hrvatski sabor i hrvatsku vladu u Zagrebu. Izaslanik policije tri je puta upozorio Tomašića te mu je konačno pokušao oduzeti riječ, ali se Tomašić na ovo nije obazirao. Do ozbiljnog incidenta došlo je nakon što je zbor bio završen. Dušan Šobota, zaposlen kao vratar u poduzeću Petra Teslića, ušao je među masu koja se razilazila te je klicao kralju u Jugoslaviji, a zatim je navodno ispalio hitac iz svoga pištolja odnosno, prema drugim izvorima, samo je izvukao pištolj iz džepa. Okupljeni su ga zatim pretukli nanijevši mu teške povrede. Samo je intervencija policije spriječila da Šobota ne bude ubijen.⁵²

Sisačka policija utvrdila je da je Šobota tijekom navedenoga incidenta bio pod utjecajem alkohola. On je izjavio da je bio revoltiran onime što su HSS-ovci govorili na svome zboru zbog čega je i krenuo među sudionike i klicao kralju i Jugoslaviji. Negirao je da je pritom izvukao pištolj. Policija je protiv Šobota pokrenula postupak, ali je on zbog teških povreda bio smješten u sisačku bolnicu, te se smatralo da bi mogao i podleći pretrpljenim povredama. Nakon što je o navedenome obaviještena uprava Savske banovine, ona je naredila sisačkoj policiji da protiv Martinčića, Tomašića i Veselića podnese prijavu Državnom tužiteljstvu u Petrinji. Tako je Tomašić optužen za širenje protudržavne propagande, a Martinčić i Veselić zbog održavanja zabranjenoga zbora. Ipak, kada je riječ o Tomašiću, krivični predmet protiv njega nije bio dovršen ni početkom 1937. jer se taj spis i dalje nalazio kod Narodne skupštine u Beogradu.⁵³

HSS je u srpnju 1936. masovnim okupljanjem u Sisku proslavio i rođendan Vladka Mačeka. Policija u Sisku će u izvještaju banskim vlastima opširno opisati kako je tekla navedena proslava. Tijekom 18. i 19. srpnja u cijelom Sisku istaknute su hrvatske zastave. Policija nije primijetila da je netko prisiljavao građane da istaknu te zastave, ali se ipak smatralo da je dio građana to učinio u „strahu“ od pristaša bivšega HSS-a.⁵⁴

Ujutro 19. srpnja vatrogasna i željezničarska glazba svirale su budnice po Sisku. Zatim je u parku pred crkvom Sv. Križa održana misa te se pred crkvom okupilo 4000 do 5000 osoba. Misu je služio župnik Hulenčić, a asistirao mu je kapelan Žagmeštar. Nakon mise govorili su predstavnici bivšega HSS-a. Pritom se klicalo Mačeku, hrvatskom narodu, slobodnoj Hrvatskoj, a čuo se i povik „Živila hrvatska vojska“.⁵⁵

Okupljeni su se zatim svrstali od crkve Sv. Križa, Jelačićevim trgom, Kranjčevićevom i Gajevom ulicom prema Željezničkom kolodvoru. Bilo je istaknuto više od 30 hrvatskih zastava s natpisima HSS-a i njegovih organizacija (Seljačka sloga, Gospodarska sloga). Mnoge od zastave imale su hrvatski grb. Okupljeni su nosili i kartonske

51 *Isto.*

52 *Isto.*

53 *Isto.*

54 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 584, KBUŠB, Upravno odeljenje II. Pov. D. Z. Broj: 22458/1936.

55 *Isto.*

transparente („Živio hrvatski narod“, „Živio dr. Maček“). Vodstvo opozicije u Sisku (Petar Colussi, Rok Faget, Nikola Salitrežić, Pavao Zečić) zatim je stalo kraj Parka Ljudevita Posavskoga, a okupljene pristase bivšega HSS-a izvršile su mimohod pored njih uz pjesmu „Marširala Mačekova garda“. Nakon dolaska pred Željeznički kolodvor sudionici proslave počeli su se razilaziti. Policija je ocijenila da su sudionici proslave Mačekova rođendana bili izuzetno disciplinirani te nisu narušavali javni red i mir, ali također nisu pokazivali ni „naročito oduševljenje“. Istoga dana u 18 sati u vrtu Hrvatskoga društvenog doma započela je zabava kojoj je prisustvovalo oko 300 osoba i koja je trajala do ranih jutarnjih sati.⁵⁶

Proslava se nastavila 20. srpnja. U 21 sat u Preradovićevoj ulici, na objema obalama Kupe, okupilo se oko 2000 osoba kako bi promatrale paljenje krijesova i vatri kojima je bilo ispisano „Živio dr. Maček“. Okupljeni su pljeskali i klicali Mačeku dok je željezničarska glazba svirala „Lijepu našu“. Kada su krijesovi dogorjeli, okupljeni, uglavnom mlađe osobe, formirali su povorku koja je Kukuljevićevom i Gajevom ulicom stigla do Željezničkoga kolodvora. Tamo im se, govoreći s prozora kuće Konrada Weissa, obratio Pavao Zečić. On je govorio da će hrvatski narod izboriti svoju „republicu“. Sisačka policija zabilježila je sve državne službenike koji su sudjelovali u proslavi Mačekovoga rođendana. Ipak je posebnu pažnju privukao Zečić koji je i godinama prije bio poznat kao aktivni HSS-ovac. Zato je sisačka policija banskim vlastima predložila da Zečić bude uklonjen iz Siska:

„Obzirom na govor željezničkog službenika Zečića, koji je nepotrebno pred masom razvijao temu o republici, a koji je inače gorljivi agitator HSS-a i Dr. Mačeka i glavni čovjek u odboru HSS molim, da se nešto odredi i poduzme kod Direkcije državnih željeznica u Zagrebu, pa da se isti premjesti kako je to bilo 1931. godine, dok nije opet iz Štipa ovamo ovoga proljeća premješten i nastavlja istim načinom polit.[ičku] borbu, što kao državni službenik nikako ne bi smio. (...) Pošto je on takav temperamenat i ne može biti bez politike će njegova prisutnost u Sisku samo loše djelovati tj. biti na štetu smirivanja političkih strasti“.⁵⁷

Prema pregledanim izvorima Zečić ipak nije ponovno premješten iz Siska. Proslava Mačekovoga rođendana održana je i 1937. godine. Sisačka policija izvijestit će banske vlasti u Zagrebu da je toj proslavi prisustvovalo oko 1200 osoba, uglavnom seljaka iz okolice Siska. To je bilo osjetno manje od oko 5000 osoba koliko je prisustvovalo proslavi 1936. godine. Također je policija ocijenila da su najveći „zanos i oduševljenje“ vladali tijekom proslave Mačekovoga rođendana 1935. godine. Takvo raspoloženje bilo je slabije prisutno 1936. da bi sasvim splasnulo tijekom posljednje proslave.⁵⁸

Tako bi se moglo reći da su pojačana aktivnost i masovna okupljanja bivšega HSS-a došla do snažnog izražaja kada su vlasti nakon izbora 5. svibnja 1935. popustile s represijom protiv opozicijskog i „plemenskog“ djelovanja, da bi takve manifestacije postupno

56 *Isto.*

57 *Isto.*

58 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 662, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 20693/1937.

izgubile na snazi. Tako je sisačka policija u studenom 1937. ocijenila da u gradu vlada potpuna „politička tišina“, odnosno „gotovo indiferentnost“ za politička pitanja.⁵⁹

Kada je nedugo kasnije sisačka policija podnijela banskim vlastima u Zagrebu izvještaj o svome radu tijekom 1937. godine, ocijenjeno je da u Sisku u toj godini nije bilo nijednog političkog incidenta, a sve „hrvatske proslave“ protekle su mirno. Prilikom državnih praznika na svim su kućama u Sisku, s iznimkom njih pet-šest, bile istaknute jugoslavenske zastave što tijekom prethodnih godina nije bio slučaj. Tako su se „političke strasti“ smirile te je odnos među građanima, bez obzira na vjeru, narodnost i političko opredjeljenje, bio razmjerno „vrlo snošljiv“ što je ocijenjeno napretkom u odnosu na prethodne godine.⁶⁰

I sredinom 1938. policija u Sisku ocijenila je da se politička situacija u tome gradu u prethodnih nekoliko mjeseci nije izmijenila odnosno vlada potpuno „političko zatišje“ i nezainteresiranost za politička pitanja.⁶¹ U Sisku je 6. rujna 1938. proslavljen rođendan kralja Petra II. Karađorđevića. Žandarmerija je u svome izvještaju navela da je toj proslavi prisustvovalo brojno građanstvo:

„Naročito svečana proslava rođendana Nj. V. Kralja Petra II bila je priređena u gradu Sisku, gde je uoči proslave gradom prošla velika bakljada, u kojoj je pored vojske uzelo učešće u velikom broju i građanstvo. Pred gradskim poglavarstvom, koje je bilo naročito dekorisano državnim zastavama, Krunom i žaruljama, povorku je pozdravio gradonačelnik g. Popović Mijo, koji je rekao, da je ovom proslavom građanstvo grada Siska dokazalo da voli svoga Kralja i narodnu dinastiju Karađorđevića. Pozvao je narod da sa verom gleda u svoju budućnost i moli se Bogu za svoga Kralja, koji se sprema, da uskoro primi na svoja leđa tešku vladalačku odgovornost.“⁶²

U noći s 29. na 30. studenoga 1938. došlo je do pokušaja da se po Sisku istaknu letci u kojima su Hrvati Sišćani pozvani da predstojećega 1. prosinca, odnosno na praznik stvaranja jugoslavenske države, na svojim kućama ne istaknu državne zastave.⁶³ Sisačka policija otkrila je da su Leo Deisinger i još neke osobe namjeravali te letke noću polijepiti po zidovima. Protiv njih su podnesene kaznene prijave Sreskom sudu u Sisku koji ih je do početka 1939. godine osudio na sedam dana strogoga zatvora i 50 dinara globe odnosno uvjetno na godinu dana zatvora.⁶⁴

U međuvremenu su u Kraljevini Jugoslaviji 11. prosinca 1938. godine održani novi izbori za Narodnu skupštinu. Na izborima su najvažnije bile lista predsjednika vlade Milana Stojadinovića i lista Udružene opozicije na čijem je čelu bio Vladko Maček. U izbornoj jedinici Sisak kandidat Vladine liste, profesor Stanko Dragosavljević iz Siska, dobio je 692 glasa. Lista Udružene opozicije imala je dva kandidata, odnosno Ivana Martinčića koji je dobio 9957 glasova, kao i dr. Ljudevita Auera koji je dobio samo 68

59 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 4930, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 35869/1937.

60 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 4967, KBUSB, Upravno odeljenje II. Broj: 89749/1937.

61 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5255, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. Broj: 4345/1938.

62 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5315, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 36566/1938.

63 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5254, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 52966/1938.

64 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5603, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. Broj: 164/1940.

glasova. Dakle, dr. Auer, koji je nakon 6. siječnja 1929. bio narodni zastupnik i ministar, u međuvremenu se našao u opoziciji Milanu Stojadinoviću u čijoj je vladi kraće vrijeme bio ministar, te je i on dobio mjesto na Mačekovoj listi. Iako je lista Udružene opozicije odnijela uvjerljivu pobjedu, slično kao i na izborima 1935. godine, zbog izbornog sustava, koji je išao u korist Vladine liste, u Narodnu skupštinu izabran je prof. Dragosavljević.⁶⁵

Sisačka policija će početkom veljače 1939. ocijeniti da su pristaše bivšega HSS-a razočarani stanjem nakon skupštinskih izbora održanih krajem prethodne godine:

„Velika većina građana grada Siska glasajući za listu Dr. Mačeka nadala se je i bila, što više, tvrdo uvjerena, da će na izborima pobjediti i kao posljedica te pobjede da će doći do velikih i znatnih promjena u našoj unutarnjoj politici, specijalno da će tzv. hrvatsko pitanje biti definitivno riješeno t.j., da će doći do federativnog uređenja naše države“.⁶⁶

Unatoč ovom razočaranju zaista su početkom 1939. započeli pregovori Mačeka s Dragišom Cvetkovićem, koji je postao predsjednik jugoslavenske vlade nakon Milana Stojadinovića. Sisačka policija će u svojim izvještajima o stanju u razdoblju od siječnja do srpnja 1939. ponavljati da u gradu Sisku nema bitnijih političkih događaja, ali svi iščekuju kakav će biti rezultat pregovora Mačeka s predstavnicima Kraljevske vlade.⁶⁷ Nedugo nakon što je 23. kolovoza 1939. postignut sporazum Mačeka i Cvetkovića, kojim je uspostavljena Banovina Hrvatska kao nova autonomna jedinica u sastavu Jugoslavije, sisačka je policija izvijestila:

„Sporazum Srba i Hrvata kao i državno preuređenje primljeno je u građanstvu, isključivši ekstremne elemente u glavnom povoljno i sa zadovoljstvom te nadom u bolju budućnost“.⁶⁸

Sisačko redarstvo će početkom studenoga 1939. ocijeniti da građani toga grada, nakon sklapanja sporazuma između Cvetkovića i Mačeka, očekuju da vlasti nove Banovine Hrvatske pokažu rezultate svoga rada.⁶⁹

Od uspostave Banovine Hrvatske do sloma Kraljevine Jugoslavije

HSS je Sporazumom Cvetković-Maček i osnivanjem Banovine Hrvatske nakon dvadesetak godina koje je ta stranka gotovo u potpunosti provela u opoziciji konačno postao vladajuća stranka u Banovini Hrvatskoj, a također su njegovi predstavnici na čelu s Mačekom ušli u jugoslavensku vladu. Nedugo nakon ovih krupnih promjena u

65 MATKOVIĆ, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području*, str. 23-25.

66 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5602, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 6158/1939.

67 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5602, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 38201/1939.; inv. br. 5603, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. Broj: 1917/1940.; inv. br. 5603, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. Broj: 3434/1940.

68 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5602, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 43136/1939.

69 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5602, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 52897/1939.

Jugoslaviji Njemačka je 1. rujna 1939. napala Poljsku čime je u Europi započeo novi rat u kojem je Kraljevina Jugoslavija proglasila neutralnost.

Kao što sam naveo, HSS je u Banovini Hrvatskoj postao vladajuća stranka, pa je u skladu s time i u Sisku imenovana nova gradska uprava. Organizacije HSS-a za Sisak-Stari, Sisak-Novu, Galdovo i Caprag sastavile su popise osoba koje će ući u novu gradsku upravu što je dostavljeno banskim vlastima koje su u svibnju 1940. za načelnika imenovale Đuru Hatića, a za podnačelnika Stjepana Gilga. Imenovana su i 22 gradska zastupnika koji su bili članovi i funkcionari HSS-a i njegovih organizacija (Gospodarska sloga, Hrvatska seljačka zaštita, Hrvatski radnički savez). Iznimku je činio jedan gradski zastupnik koji je bio predsjednik Mjesne organizacije SDS-a u Sisku, a s kojim je HSS činio Seljačko-demokratsku koaliciju. Novo Gradsko zastupstvo ubrzo je položilo prisegu.⁷⁰

Petrinjska žandarmerijska četa, čije je područje djelovanja obuhvaćalo i Sisak, u rujnu 1940. ocijenila je da je stanje na njezinu području povoljno. Ipak je bilo primjetno djelovanje „ekstremista“, kako komunista tako i frankovaca, odnosno hrvatskih nacionalista, koji su širili svoje letke i po zidovima i drugim javnim površinama ispisivali svoje slogane. Žandarmerija je procjenjivala da komunisti i frankovci stječu sve više pristaša, a njihova se akcija iz gradova širi i na sela. Pritom su im na ruku išle nepovoljne okolnosti, poput rasta cijena i otežane egzistencije građana, kao i ratni događaji u Europi i nesređeno stanje u Jugoslaviji.⁷¹

Djelovanje komunista u Sisku tema je koja zasluhuje posebno opširnije istraživanje. Vlasti jugoslavenske države su 1921. stavile Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ) izvan zakona nakon čega je ona djelovala u ilegali. Godine 1937. kao dio KPJ-a osnovana je Komunistička partija Hrvatske (KPH).⁷² Sisačka policija je u studenome 1939. izvijestila nadređene vlasti da u tom gradu među radnicima, ali i među omladinom, ima komunista i njihovih pristaša:

„U gradu Sisku zaposleno je što u tvornicama, što kod obrtnika i trgovaca oko 2000 radnika i namještenika, a ovdje živi također i preko 100 studenata. Među tim radnicima i studentima ima priličan broj i izrazitih komunista, filokomunista i simpatizera.“⁷³

O utjecaju komunista i hrvatskih nacionalista na sisačku omladinu govori primjer ispisivanja parola na zgradi sisačke gimnazije. Na njoj su krajem rujna 1940. primijećene parole u kojima se slavio Sovjetski Savez, ali i parola „ŽAP“ („Živio Ante Pavelić“). U vezi sa sumnjom da su navedene parole ispisali sami gimnazijalci, direktor gimnazije izjavio je vlastima da su među njezinim učenicima primjetna „previranja“ jer ih ima i

70 HR-HDA-157, BH-OUP, Broj: 49447/1940.

71 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 6069, Banska vlast Banovine Hrvatske, Kabinet bana, Kab. Broj: 4165/1940.

72 Za osnovne podatke o djelovanju komunista na području Siska vidi: ŽARIĆ, Slobodan, *Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. godine, Povijesni prilozi*, 7 (1988): str. 141-145.

73 HR-HDA-1359, Grupa XVI, inv. br. 1129, Banska vlast Banovine Hrvatske, Odjeljak za državnu zaštitu, Broj: 54909/1939.

komunistički i frankovački orijentiranih.⁷⁴ Državna realna gimnazija u Sisku se u vezi s ovim incidentom obratila Odjelu za prosvjetu banskih vlasti Banovine Hrvatske. Navedeno je da među učenicima gimnazije postoji „tajna agitacija“, pa se učenici „potajno opredjeljuju jedni za desničarske, a drugi za ljevičarske ideje“. Ipak se nije moglo ustanoviti tko je ispisao političke parole. To nije moglo utvrditi ravnateljstvo škole, kao ni gradska policija i žandarmerija. Odjel za prosvjetu odgovorio je ravnateljstvu gimnazije uputivši ga na suradnju s policijom koja je trebala otkriti jesu li neki gimnazijalci povezani s osobama koja nastoje propagirati određene ideologije. Također je trebalo na povjerljiv način uputiti nastavnike, posebno one koji rade u višim razredima, da utječu na učenike ukazujući im na primjere iz „nedavne prošlosti“ kada su neki narodi radi svoje podijeljenosti i nesloge „izgubili slobodu i teško stradali“.⁷⁵

Hugo Egersdorfer, zapovjednik Hrvatske građanske zaštite (poluvojne organizacije HSS-a) u Sisku, saznao je da će komunisti 19. rujna 1940. održati demonstracije koje su trebale početi nakon večernjega koncerta gradske glazbe. O ovome je obaviješteno Predstojništvo gradskog redarstva koje je zabranilo koncert i poduzelo druge mjere kako ne bi došlo do demonstracija. Ipak se u večernjim satima u gradu okupilo dvadesetak „ljevičarski nastrojenih“ radnika i studenata, ali su se oni razišli kada su shvatili da su malobrojni i da je policija spremna reagirati na demonstracije. Sisačko redarstvo saznalo je da su se tim komunističkim demonstracijama namjeravali priključiti i hrvatski nacionalisti kako bi ih usmjerili u „frankovačkom duhu“.⁷⁶

Ipak su pristaše komunista samo nekoliko dana kasnije, odnosno 22. rujna, ipak održale demonstracije u Sisku. Toga dana, između 19.30 i 20.00 sati, oko 50 radnika kretalo se Kranjčevićevom, Gajevom i Kačićevom ulicom kličući „Dolje rat, dolje skupoća“, „Hoćemo rada i slobode“, a palo je i nekoliko poklika „Živio Staljin“, „Živila Sovjetska Rusija“. Budući da su ulice bile pune svijeta, demonstrantima se priključilo stotinjak „radoznalih građana“ među kojima je bilo i djece. Pola sata nakon početka demonstracija policija je u Parku kralja Aleksandra pozvala demonstrante da se razidu čemu su se oni pokorili. Iste noći policija je uhitila tri organizatora demonstracija koji su kažnjeni globom od 500 dinara odnosno zatvorom od 10 dana.⁷⁷

Do većeg je incidenata u Sisku došlo početkom 1941. godine. U ranim jutarnjim satima 22. ožujka u zrak je dignut spomenik kralju Petru I. Karađorđeviću. Snažna eksplozija je brončani spomenik odbacila pet metara od postolja na kojem je bio postavljen. Sam spomenik bio je teško oštećen u detonaciji od koje su popucali i prozori na obližnjem hotelu „Veliki Kaptol“, Gradskom kupalištu i Župnom dvoru. U trenutku eksplozije na udaljenosti od 40 metara prolazili su i pripadnici 89. pješadijskog puka te je jedan od tih vojnika lakše ranjen krhotinom paklenog stroja.⁷⁸

74 HR-HDA-1359, Grupa XVI, inv. br. 1332, Banska vlast Banovine Hrvatske, Kabinet Bana, Kab. Broj: 68888/1940.

75 HR-HDA-155, BH-KB, Kab. Broj: 75959/1940.

76 HR-HDA-1352, Grupa V, inv. br. 506, Banska vlast Banovine Hrvatske, Kabinet bana, Kab. Broj: 66677/1940.

77 *Isto*.

78 HR-HDA-155, BH-KB, Kab. Broj: 24161/1941.

Zagrebačko redarstvo je početkom ožujka 1941. uhitilo dr. Filipa Crvenkovića i dr. Josipa Rožankovića, vođe hrvatskih nacionalista u Sisku. Zato je žandarmerija sumnjala da je spomenik kralju Petru I. dignut u zrak kao odgovor na ta uhićenja. Ipak, nije se isključivala ni mogućnost da su spomenik razorili komunisti. Sisačka policija je zbog uništenja spomenika uhitila 13 osoba. Bila je riječ o radnicima talionice u Capragu koji su prethodno boravili u ustaškom logoru Janka-puszta u Mađarskoj. Bila su predviđena i daljnja uhićenja istaknutih pristaša Ante Pavelića, ali i istaknutijih komunista. Banske vlasti su također raspisale nagradu od 10 000 dinara za one koji pomognu pronaći osobe koje su digle spomenik u zrak. Na zahtjev banskih vlasti u istragu oko uništenja spomenika kralju Petru I. uključila se i zagrebačka policija koja je u Sisku uhitila i u Zagreb radi daljnje istrage odvela „kolovođe frankovačkog i komunističkog pokreta“ u Sisku, kao i određene radnike rafinerije nafte „Shell“ i 15 „ustaša povratnika“ zaposlenih u talionici u Capragu.⁷⁹

Nakon što je 27. ožujka 1941. prevratom srušena vlada Cvetković-Maček, nova vlada generala Dušana Simovića potpisala je pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom. Nakon toga su sisački komunisti osumnjičeni za podmetanje bombe na spomenik kralju Petru I. pušteni na slobodu, dok su pritvoreni frankovci ostali u zatvoru do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske.⁸⁰

Vladajuće političke stranke

U ovom dijelu priloga donijet ću neke podatke o tome kako su u Sisku djelovale političke stranke koje su u promatranom razdoblju najčešće bile na vlasti.

Prethodno je u ovom prilogu objašnjena uloga Demokratske stranke (DS), odnosno Samostalne demokratske stranke (SDS), čiji je istaknuti vođa bio Svetozar Pribićević. On će od pobornika centralizirane jugoslavenske države koja će se obračunati sa „separatistima“ odnosno Radićevim republikanstvom na kraju uspostaviti suradnju s Radićem. Nakon Radićeve smrti i kraljeve proklamacije od 6. siječnja 1929. Pribićević će se početi zalagati za federativno uređenje jugoslavenske države, te će se naći pod udarom režima. Konačno će napustiti Jugoslaviju i umrijeti u emigraciji.

Kada je riječ o gradu Sisku, djelatnost Demokratske stranke, odnosno SDS-a, značajnim je dijelom obilježena osobom industrijalca Petra Teslića koji je bio osobni prijatelj Pribićevića i financijer njegove stranke.⁸¹ Teslić (1883. – 1936.), Srbin rođen u Lici, tijekom Prvoga svjetskoga rata služio je kao austrougarski časnik da bi nakon okončanja rata pristupio vojsci nove jugoslavenske države. Godine 1919., nakon napuštanja vojne službe, živio je u Sisku gdje se istaknuo kao poduzetnik, odnosno industrijalac. Odmah po dolasku u Sisak uključio se u rad Demokratske stranke.⁸²

79 Isto.

80 ŽARIĆ, *Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak*, str. 145.

81 MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka*, str. 92-93.

82 RAGUŽ, Bruno, *Petar Teslić i njegova industrija u Sisku od kraja 19. stoljeća do današnjih dana*, *Ad Acta, Zbornik Državnog arhiva u Sisku*, 4 (2023): str. 149-163.

Ipak, nakon što je Pribićević počeo usmjeravati SDS prema suradnji s HSS-om, Teslić ga nije imao namjeru slijediti. Upravo suprotno, Teslić je smatrao da SDS treba prekinuti suradnju s HSS-om. Navodno je Teslić namjeravao i otvoreno istupiti protiv Pribićevića, ali je u međuvremenu kralj Aleksandar izdao svoj proglas od 6. siječnja 1929. godine.⁸³

Sisačka policija je u svibnju 1929. ocijenila da članovi bivšega SDS-a u Sisku u cijelosti slijede Teslića koji je prekinuo veze s Pribićevićem:

„Gospodin Teslić Petar poznat je kao odličan nacionalista, jugoslaven, pristaša sadašnjeg režima, te se u tom pravcu kreće i rad ogromne većine ovdašnjih demokrata“.⁸⁴

Policija u Sisku je i nedugo kasnije izvijestila pretpostavljene vlasti u Zagrebu da su sve pristase bivšega SDS-a u Sisku vjerni isključivo Tesliću. Uostalom, značajan uspjeh koji je SDS ostvario u Sisku na skupštinskim izborima 1927. godine kada je pojedinačno bio stranka s najviše osvojenih glasova, bio je zasluga upravo utjecaja i ugleda koji je uživao Teslić. Sisačka policija zaključila je da, nakon što se Teslić odvojio od Pribićevića, vodstvo bivšega SDS-a više nema nikakav utjecaj na nekadašnje pristase u Sisku.⁸⁵

Sredinom listopada 1930. „partijske ličnosti“ bivšega SDS-a održale su sastanak u Sisku. Na sastanku su, pored Petra Teslića i dr. Ljudevita Auera, sudjelovali i odvjetnici dr. Milan Metikoš (Glina), dr. Josip Nemec (Petrinja) i dr. Svetislav Popović (Zemun). Nakon sastanka oni su uputili brzopotez potpore predsjedniku Kraljevske vlade i izrazili spremnost na suradnju u vezi sa sređivanjem prilika u Jugoslaviji.⁸⁶

Kao što je u prilogu prethodno navedeno, Teslić je imao istaknutu ulogu u podizanju spomenika kralju Petru I. Karađorđeviću u Sisku koji je svečano otkriven u rujnu 1930. godine. Sisačka policija je sredinom svibnja 1931. predložila banskim vlastima u Zagrebu da povodom desete godišnjice rada Teslićeve tvornice dodijeli odlikovanja Tesliću i petorici funkcionara toga poduzeća.⁸⁷ Na izborima za Senat Kraljevine Jugoslavije održanima 1932. i 1935. godine Teslić je izabran za senatora.⁸⁸

Uz Teslića se za režim uspostavljene 6. siječnja 1929. opredijelio još jedan istaknuti član nekadašnjega SDS-a iz Siska. Bio je to spomenuti dr. Auer. U lipnju 1931. Predstojništvo gradskog redarstva u Sisku će o njemu u jednom dopisu navesti:

„Dr. Ljudevit Auer, kr.[aljevski] javni bilježnik i advokat iz Siska, rođen 1892 god. u Sv. Ivanu Žabnu, rkt. veroispovesti, oženjen, otac dvoje dece. Po svojoj bivšoj političkoj pripadnosti, isti je bio istaknuti član i pristaša bivšeg SDS, političkim radom se vidno isticao, te je kao član iste partije bio postavljen i komesarom gradske opštine u Sisku u 1925 god. Posle 6. januara 1929 god, priklonio se posve postojećem

83 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 1180, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 2711/1929.

84 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 1559, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 6284/1929.

85 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 1869, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 8093/1929.

86 HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 28283/1930.

87 HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 11935/1931.

88 *Senatori Kraljevine Jugoslavije, Biografski leksikon*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Hrvatski institut za povijest, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“, 2016.), str. 24, 29.

pravnom stanju i režimu, i u tom svom osvedočenju se i vidno ističe. Starešina je Sokola Kraljevine Jugoslavije u gradu Sisku, i u tom pravcu vrlo aktivno djeluje“.⁸⁹

Nedugo kasnije, na skupštinskim izborima održanima u studenome 1931. na kojima su građani mogli birati isključivo između dvaju vladinih kandidata, Auer je u Sisku izabran za narodnog poslanika. Auer će se priključiti Jugoslavenskoj nacionalnoj stranci (JNS) koja će biti osnovana kao politička stranka šestosiječanjskoga režima. Organizacija JNS je u Sisku pokrenula svoj tjednik *Posavina* čiji je prvi broj objavljen 17. kolovoza 1933. Glavni urednik *Posavine* bio je Dragutin Cesar, student Visoke ekonomsko-komercijalne škole u Zagrebu.⁹⁰

Krajem 1934. Auer je postao ministar fizičkog vaspitanja naroda. Nedugo kasnije on se, kao novoimenovani ministar, 23. prosinca vlakom iz Beograda vratio u Sisak. Prema izvještaju sisačke policije na Željezničkom kolodvoru ministra su, među ostalima, dočekali predsjednik općine Ivo Šuperina, senator Petar Teslić i direktor gimnazije Dragutin Korlaet koji je bio i vođa Sokola Kraljevine Jugoslavije u Sisku.⁹¹

Krajem siječnja 1935. sisačka policija će u jednom izvještaju navesti da na području grada Siska djeluje isključivo JNS koji ima 950 članova, a „sigurno“ i podjednak broj simpatizera. Ta stranka „uživa vrlo dobar ugled u građanstvu“:

„Glavni organizator ove stranke jest sadašnji ministar za fizičko vaspitanje naroda g. Dr. Ljudevit Auer. Na posljednjoj skupštini izabran je za predsjednika stranke senator g. Petar Teslić, potpredsjednici Josip Kovačević, banski vijećnik i predsjednik gradske opštine Ivo Šuperina, tajnik Ivo Brkić, priv.[atni] činovnik, blagajnik Josip Nikšić, gradski vijećnik. U odboru zastupani su svi slojevi građanstva, a sve čestiti i lojalni građani. Prvaci ove stranke uživaju opšte poverenje i veliki ugled u gradu“.⁹²

Kao što je vidljivo sisačka policija bila je optimistična oko djelovanja JNS-a kao stranke vladajućega režima. Ipak, očito se prividni uspjeh te stranke temeljio na činjenici da je ona uživala potporu vlasti, dok je djelovanje opozicijskih stranaka bilo onemogućeno. Pretpostavljam da je JNS u gradu Sisku svoju snagu temeljio i na poslovnom i financijskom utjecaju Petra Teslića.

10. ožujka 1935. u dvorani sisačkoga kina „Urania“ održan je sastanak JNS-a kojem je prisustvovalo oko 800 osoba. Sastanak je održan u sklopu priprema za nove parlamentarne izbore. Sastanak je otvorio senator Teslić, predsjednik organizacije JNS-a za srez Sisak. Teslić je opisao što je vlada Bogoljuba Jevtića učinila kako bi u nepovoljnim ekonomskim okolnostima stabilizirala prilike u Jugoslaviji. Teslić je upozorio da Jugoslavija na predstojećim izborima mora pobijediti „tri bolesti“, a to su „frankovluk“, odnosno „austrijanština“, zatim „separatizam“, kao i nedostatak „građanske ljubavi“ prema Jugoslaviji.

89 HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 13076/1931.

90 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 23816/1933.

91 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 1519, KBUSB, Pov-II-DZ Broj: 55579/1934.

92 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 2227/1935.

Nakon Teslića govorio je ministar Auer koji je ocijenio da će predstojeći izbori predstavljati plebiscitarnu pobjedu jugoslavenske ideje za koju je kralj Aleksandar dao svoj život. Kralj je na samrti poručio da treba čuvati Jugoslaviju zato što je znao da će se pojaviti „mračne aveti“, odnosno ustaše na čelu s Antom Pavelićem, te „nemani u ljudskoj spodobi“ koje šire krilatice o slobodnoj Hrvatskoj čime zavaravaju „naš narod“ kojem obećavaju blagostanje, iako su hrvatski interesi najbolje osigurani upravo u Jugoslaviji. Zato se treba boriti protiv „separatizma, federalizma i defetizma“ i nastupati s idejom velike i snažne Jugoslavije.⁹³

Na skupštinskim izborima održanima 5. svibnja 1935. Auer, kao kandidat Vladine liste, nije dobio većinu glasova. Ipak je, zahvaljujući izbornom sustavu, ponovno izabran u Narodnu skupštinu. Auer će u novoj vladi Milana Stojadinovića biti ministar pravde, ali će, zbog političkih sukobljavanja, ubrzo dati ostavku na tu dužnost.⁹⁴

Milan Stojadinović je kao predsjednik Kraljevske vlade ubrzo osnovao novu stranku – Jugoslavensku radikalnu zajednicu (JRZ). Mjesni odbor ove stranke u Sisku osnovan je sredinom prosinca 1936. godine. Za predsjednika odbora izabran je Stjepan Šalat, brijač, a za potpredsjednika Stanko Dragosavljević, profesor. Ovoj osnivačkoj skupštini prisustvovao je i Miloš Teslić, sin Petra Teslića koji je nedugo prije umro.⁹⁵ Neki izvori pokazuju da su upravo radnici Teslićevih tvornica bili članovi JRZ-a.⁹⁶ Može se pretpostaviti da su Teslićevi sinovi, Miloš i Milorad, utjecali na svoje zaposlenike da se priklone vladajućoj stranci.

Iako je bivši HSS na parlamentarnim izborima 11. prosinca 1938. u Sisku odnio premoćnu pobjedu, zbog izbornoga zakona u Narodnu skupštinu ipak je izabran kandidat JRZ-a, profesor Stanko Dragosavljević. Vlasti su zabilježile primjere „političkog terora“ kojega su HSS-ovci vršili nad pristašama JRZ-a u Sisku povodom parlamentarnih izbora. U razdoblju od 8. do 12. prosinca 1938. devet puta napadnuta je imovina pristaša JRZ-a. Uglavnom je bila riječ o razbijanju prozorskih stakala ili izloga dućana, pri čemu su neke pristaše JRZ-a napadnute dva puta. Razbijeno je i staklo na ulazu u „Jugoslavensku čitaonicu“ (Jelačićev trg 11). Na sam dan izbora oštećen je automobil Miloša Teslića, pri čemu je pričinjena šteta od 12 000 dinara, a istoga dana je trgovac i gostioničar Mato Tomljenović, član JRZ-a, pogođen kamenom u oko dok se automobilom vozio po Sisku. Vlasti nisu uspjele otkriti nijednoga počinitelja ovih napada.⁹⁷

Također je sisačka policija tijekom veljače 1939. zaplijenila dvije brošure, obje tiskane u sisačkim tiskarama. One su bile sličnoga sadržaja, odnosno sadržavale su popis osoba koje su na skupštinskim izborima 11. prosinca 1938. glasale za listu Milana

93 HR-HDA-1364, Grupa XXIII, inv. br. 170, Predstojništvo gradske policije u Sisku, Pov. Broj Službeno, dne 10. marta 1935.

94 STOJKOV, *Vlada Milana Stojadinovića*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985.), str. 25-28, 33, 66.

95 Osnivačka skupština i izbor mjesnog odbora Jugoslovenske Radikalne zajednice u Sisku, *Glasnik Jugoslovenske radikalne zajednice za Savsku banovinu*, br. 13, Zagreb, 19. decembra 1936., str. 4.

96 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 4932, KBUSB, Inspektorski odeljak, Pov. Broj: 12/1938.

97 HR-HDA-1364, Grupa XXIII, inv. br. 170, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 57439/1938.

Stojadinovića.⁹⁸ Očito su te brošure trebale služiti kako bi navedene osobe bile izložene javnoj osudi i bojkotu.

Kao što je prethodno navedeno, sisačka policija je početkom 1935. ocjenjivala da Petar Teslić kao vođa JNS-a u tom gradu među građanima uživa opće povjerenje i „veliki ugled“. Takvo stajalište očito se promijenilo nakon osnivanja Banovine Hrvatske. Nakon što je u ožujku 1941. dignut u zrak spomenik kralju Petru I. Karađorđeviću u Sisku, u izvještaju zagrebačke policije, koja je sudjelovala u istrazi, upozoreno je da se već nakon smrti Petra Teslića počelo raspravljati da bi taj spomenik, postavljen njegovim zalaganjem, trebalo ukloniti:

„Saznaje se naime, da se već od prije četiri godine govori o potrebi uklanjanja toga spomenika i to isključivo iz animoziteta prema Petru Tesliću koji je podigao spomenik i koji je među građanstvom ostavio vrlo slabu uspomenu, obzirom na svoje političko djelovanje“.⁹⁹

Hrvatska opozicija: radićevci, federalisti, frankovci

U prethodnom dijelu ovoga priloga opisano je kako je u Sisku djelovao HSS koji je vodio Stjepan Radić, a zatim Vladko Maček. HSS je predstavljao ključnu opoziciju beogradskim vlastima. Ipak, kako je prethodno također navedeno, dok je HSS uvijek odnosio izborne pobjede u sisačkom kotaru (srezu), u samom gradu Sisku djelovale su i druge hrvatske stranke – Hrvatska zajednica (HZ), a kasnije Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS). Ta stranka osnovana je nakon što se Stjepan Radić odrekao republikanstva, priznao državno uređenje i ušao u beogradsku vladu. Nasuprot tomu HFSS se zalagao za federalističko uređenje jugoslavenske države. Na skupštinskim izborima 1927. godine HFSS je nastupio zajedno s Hrvatskom strankom prava u Hrvatskom bloku koji je i u Sisku ostvario dobre rezultate.¹⁰⁰

HFSS je osnovan u Zagrebu 10. siječnja 1926., a u Sisku već 23. siječnja. Toga dana u sisačkom Trgovačkom domu okupili su se članovi dotadašnje Hrvatske zajednice kao i oni članovi HSS-a koji se nisu slagali s Radićevom suradnjom s Beogradom. Oni su za predsjednika organizacije HFSS-a u Sisku izabrali dr. Ivu Stipčića, podnačelnika grada Siska.¹⁰¹

Nakon što su Radić i HSS napustili beogradsku vladu, odnosno nakon atentata u Narodnoj skupštini, smrti Radića i uvođenja kraljeve diktature 6. siječnja 1929., pristaje ukinutih HSS-a i HFSS-a bile su ponovno upućene na međusobnu suradnju u opoziciji režimu.

U Sisku je 10. ožujka 1929. održana godišnja skupština društva Hrvatski sokol kojoj je prisustvovalo oko 50 članova. Za novog starješinu Hrvatskoga sokola izabran je urar Rudolf Židan, a za članove Kulturno-prosvjetnoga odbora su, među ostalima,

98 HR-HDA-1363, inv. br. 5602, KBUŠB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 12246/1939.

99 HR-HDA-155, BH-KB, Kab. Broj: 24161/1941.

100 ANTIĆ, Ljubomir, *Hrvatska federalistička seljačka stranka, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 15 (1982): str. 163-222.

101 Osnutak organizacije H.F.S.S. u Sisku., *Hrvatske novine*, br. 5, Sisak, 30. siječnja 1926., str. 1-2.

izabrani obrtnik Rok Faget i odvjetnici Joso Piškulić i Mijo Zdunić. Sisačka policija namjeravala je obratiti pažnju na djelovanje toga odbora zato što su njegovi članovi bili najistaknutiji članovi bivšega HSS-a i HFSS-a.¹⁰² Vlasti su nakon 6. siječnja 1929. tjelesnu kulturu stavile pod čvrsti državni nadzor, pa je krajem iste godine osnovan Sokol Kraljevine Jugoslavije. Hrvatski je sokol raspušten, pa je ta organizacija prestala djelovati i u Sisku.¹⁰³

Kao što je prethodno spomenuto, neposredno nakon što je kralj Aleksandar u siječnju 1929. proglasio svoju diktaturu, sisačka policija bila je optimistična procjenjujući da je rad bivših opozicijskih stranaka zamro. Na sličan je način sisačka policija sredinom 1929. ocijenila da su pristaše bivšega HFSS-a uglavnom obrtnici i trgovci koji u trenutnom „vanpartijskom stanju“, uspostavljenom kraljevom proklamacijom od 6. siječnja, vide mogućnost uvođenja zakonitosti i reda u državi čime će biti poboljšani i njihov osobni položaj.¹⁰⁴

Kada je riječ o osnutku i prvim akcijama ustaške organizacije koju je u emigraciji vodio Ante Pavelić, kojega su jugoslavenske vlasti u odsutnosti osudile na smrt, sisačka policija je u rujnu 1929. ocijenila da ustaše ne mogu računati na potporu:

„Stanovništvo grada Siska odgajano je kroz decenije u ideji narodnog i državnog jedinstva, te ideja o samostalnoj Hrvatskoj nije mogla nikada steći uporište među građanstvom grada Siska. Na jednaki način je i akcija Dr. Pavelića bila jednodušno osuđivana, te je povedeni proces protivu istoga nailazio na odobravanje u svim redovima bez obzira na pripadnost bivših političkih partija.“¹⁰⁵

U razdoblju nakon kraljeva proglasa od 6. siječnja 1929. kao opozicijsko glasilo u Sisku istaknuo se tjednik *Hrvatske novine*. Njegov većinski vlasnik bio je odvjetnik dr. Joso Piškulić, član bivšega HFSS-a. U tim su novinama objavljivani tekstovi koji su kritizirali rad gradske uprave, kao i oni koji su ukazivali na nepovoljan položaj hrvatskog naroda u jugoslavenskoj državi. Na takve članke reagirala je policija u Sisku koja je plijenila naklade *Hrvatskih novina* u kojima su objavljivani sporni članci, a protiv odgovornih osoba podnošene su kaznene prijave Državnom tužiteljstvu u Petrinji. Tako je od travnja 1929. do studenoga 1930. zabranjeno desetak brojeva *Hrvatskih novina*.¹⁰⁶

U lipnju 1929. Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu zatražilo je od vlasti u Zagrebu da vodi „osobitu kontrolu“ sisačkih *Hrvatskih novina* jer one pišu u „separatističkom duhu“ čime izazivaju „plemenski razdor“. Iz Zagreba je o navedenom zatražen izvještaj policije u Sisku. Ona je izvijestila da su *Hrvatske novine* prethodno bile glasilo sisačkoga HFSS-a. Nakon 6. siječnja 1929. to je glasilo na početku odobravalo novonastalo stanje. Kada liječniku dr. Ivi Stipčiću, vođi bivšeg HFSS-a, nije pošlo za

102 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 1410, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 4816/1934.

103 VUKELIĆ, Vlatka, *Djelovanje sisačkog Sokolskog društva od 1929. do 1941. godine, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, br. 10 (2010): str. 239-240.

104 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 1869, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 8093/1929.

105 HR-HDA-1354, Grupa VII, inv. br. 93, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 13279/1929.

106 O ovim zabranama sisačkih *Hrvatskih novina* vidi: HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 12391/1931.; HR-HDA-1361, Grupa XVIII, inv. br. 635, inv. br. 846.

rukom da bude imenovan za načelnika Siska, *Hrvatske novine* počele su pisati protiv vladajućega režima. Policija je plijenila cjelokupnu nakladu onih brojeva *Hrvatskih novina* koji su sadržavali članke nedopuštena sadržaja. Time je *Hrvatskim novinama* nanesena znatna financijska šteta čime su one prisiljene objavljivati tekstove koji ne izazivaju intervenciju vlasti.¹⁰⁷

Sisačka policija je u kolovozu i listopadu 1930. ponovno zabranila neke brojeve *Hrvatskih novina* zbog članaka u kojima se kritički pisalo o gradnji zgrade Državne realne gimnazije u Sisku. Policija je smatrala da iza tih članaka stoji graditelj Petar Colussi, istaknuti pristaša bivšega HSS-a, koji je navedenim člancima namjeravao zlonamjerno dovesti u pitanje rad gradskih i viših vlasti na izgradnji gimnazije. Ipak je sisačka policija u izvješčaju banskim vlastima u Zagrebu zaključila da opozicijsko pisanje *Hrvatskih novina*, odnosno ljudi iza tih novina, nema širi utjecaj na Sišćane:

„Navadam da mišljenje i postupak Petra Collussia i advokata Dr. Jose Piškulića i trgovca Roka Fageta ne deli ostalo građanstvo, i isti po svom slabom ugledu i uplivu u građanstvu, skrajnoj separatističkoj opredelenosti, stoje potpuno osamljeno.“¹⁰⁸

Krajem 1930. godine sisačka policija je vlastima u Zagrebu odnosno Beogradu dostavila opširne podatke o dr. Ivi Stipčiću, šefu Internoga odjeljenja Banovinske bolnice u Sisku. On je do ukidanja političkih stranaka imao istaknutu ulogu u HFSS-u. Tijekom 1929. godine težio je biti imenovan za načelnika grada Siska što mu nije pošlo za rukom. Stipčić je bio predsjednik Hrvatskoga pjevačkog društva „Danica“ koje je u ljeto 1929. trebalo proslaviti 60. godišnjicu svoga osnutka. Budući da Stipčić, kao državni namještenik, nije tu proslavu htio održati u skladu sa šestosiječanskim poretkom, on se povukao s mjesta predsjednika „Danice“.¹⁰⁹

Također je Stipčić, u suradnji s Josom Piškulićem, utjecao da Hrvatski sokol ne pristupi Sokolu Kraljevine Jugoslavije, nego je to društvo prilikom ukidanja svoju imovinu predalo društvu Hrvatski društveni dom¹¹⁰ čiji je predsjednik bio upravo Stipčić. Sredinom 1930. dr. Ljudevit Auer, starješina Sokola Kraljevine Jugoslavije, molio je Stipčića za opremu bivšega Hrvatskog sokola, koja je trebala jugoslavenskim sokolima za vježbu, ali je Stipčić tu molbu odbio.¹¹¹

Sisačka policija je u vezi sa Stipčićem zaključila da je on sposobna i ugledna osoba, dok je glavni uzrok njegova negativnoga djelovanja činjenica da se nalazi pod utjecajem Jose Piškulića i Roka Fageta koji su potpuno „zadojeni separatizmom“. Uostalom, spremnost za suradnju s vlastima Stipčić je dokazao sudjelovanjem u pripremama za podizanje i svečano otkrivanje spomenika kralju Petru I. Karađorđeviću u Sisku.¹¹²

107 HR-HDA-1361, Grupa XVIII, inv. br. 635, Veliki župan zagrebačke oblasti, Pov. Broj: 8232/1929.

108 HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 12391/1931.

109 HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 27418/1930.

110 O tom društvu vidi: ČAKŠIRAN, Vlatko, *Izgradnja Hrvatskoga društvenog doma u Sisku, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, br. 12 (2018): str. 128-150.

111 HR-HDA-144, SB-UO, Pov. Broj: 27418/1930.

112 *Isto*.

U jednom izvještaju sreskog načelnika u Sisku iz rujnu 1932. navedeno je da se dr. Stipčić posebno angažirao u društvu Hrvatski društveni dom osnovanom 1926. godine. Cilj društva bio je podići zgradu u kojoj će se smjestiti hrvatska društva koja djeluju u Sisku:

„Pošto je sada ‘dom’ kupljen biti će isti centrum opozicije i separatizma. U zadnje vrijeme je Dr. Stipčić vrlo aktivan kao duševni začetnik svega što jača separatizam i pravi neprilike režimu“.¹¹³

Sreski načelnik smatrao je da bi Stipčića trebalo premjestiti iz Siska, te bi se on, u tom slučaju, možda opredijelio za napuštanje državne službe.¹¹⁴

Iako je sisačka policija nakon uvođenja šestosiječanjskoga režima ocjenjivala da bivše hrvatske stranke i njezine nekadašnje vođe nemaju većeg utjecaja, ipak je tijekom 1932., kako je prethodno opisano, došlo do demonstracija u Sisku koje su ukazivale na znatnije nezadovoljstvo postojećim režimom među Hrvatima. U siječnju 1935. sisačka policija će u jednom izvještaju navesti da su se pristaše bivšega HSS-a i bivšega HFSS-a nakon 6. siječnja 1929. udružile i čine „opoziciju današnjem režimu“.¹¹⁵

Nakon što su početkom svibnja 1935. održani novi parlamentarni izbori, policija u Sisku izvijestila je banske vlasti u Zagrebu da su se nakon tih izbora prilike u Sisku potpuno promijenile. „Federalisti“ su i prethodno imali snažno uporište u Sisku, te su nakon izbora „došli do potpunog izražaja“. Nije se moglo primijetiti da u Sisku djeluju „agenti“ Ante Pavelića koji teže osamostaliti Hrvatsku od Jugoslavije, ali je sisačka policija ocijenila da mjesna opozicija nije daleko od želje za samostalnom hrvatskom državom. Ona se ipak uzdržava od propagiranja toga cilja, navodno zato što strahuje da bi u tom slučaju Mađarska i Italija dobile mogućnost priključiti dijelove hrvatskoga teritorija.¹¹⁶

Sresko načelstvo u Sisku će u srpnju 1936. u jednom izvještaju objasniti da u srezu, odnosno gradu Sisku, unutar HSS-a postoje dvije skupine. Prva skupina oslanja se na seljake i „stare Radićevce“. Njezini predstavnici bili su odvjetnik dr. Juraj Veselić i seljak Ivan Martinčić koji je bio kandidat na skupštinskim izborima u svibnju 1935. godine. Nasuprot njima bila je druga skupina HSS-ovaca koja je obuhvaćala federaliste i frankovce. Ta skupina okupljala se oko Roka Fageta. Tako je opozicija oko HSS-a zapravo podijeljena na seljake u sisačkom srezu i stanovnike grada Siska:

„Do ove pocjepanosti dolazi s razloga što se ove dvije grupe već dulje međusobno glože o prevlast nad pristašama H.S.S. pa u onoj prvoj grupi Dr. Veselića prevladava seljačka struja, a u ovoj [drugoj] građani grada Siska uz prevlast Federalista i Frankovaca pod vodstvom Faget Roke, klobučara iz Siska“.¹¹⁷

113 HR-HDA-145, SB-ODZ, Str. Pov. Broj: 236/1932.

114 *Isto*.

115 HR-HDA-145, SB-ODZ, Pov. Broj: 2227/1935.

116 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 4036, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. D. Z. Broj: 34523/1935.

117 HR-HDA-1353, Grupa VI, inv. br. 584, KBUSB, Upravno odeljenje II. Pov. D. Z. Broj: 21528/1936.

U vezi sa stanjem u siječnju 1938. sisačka policija ocijenila je da između frankovaca i klerikalaca s jedne strane te radićevaca s druge strane postoji raskol koji se trenutno „nastoji prikriti“, ali bi to neslaganje moglo izbiti „svom žestinom“.¹¹⁸ I u studenom 1938. sisačka policija izvijestila je da se sve više zaoštravaju neslaganja između frankovaca i radićevaca. Sisačka policija nije isključivala mogućnost da će zbog toga dio frankovaca apstinirati na predstojećim parlamentarnim izborima.¹¹⁹ Na kraju do toga ipak nije došlo. Prema podacima sisačke policije frankovci koji su „korteširali“ da ne izađu na skupštinske izbore ipak su odlučili „još ovaj put“ to učiniti i dati glas Mačeku.¹²⁰

Nakon što je Maček u kolovozu 1939. sklopio sporazum s Beogradom, čime je osnovana Banovina Hrvatska, konačno je došlo do raskola između hrvatskih nacionalista, odnosno frankovaca i HSS-a, jer je nacionalistima bio neprihvatljiv kompromis s Beogradom i rješavanje hrvatskog pitanja unutar jugoslavenske države. Neki izvori ukazuju na to da je u takvim okolnostima utjecaj hrvatskih nacionalista u gradu Sisku porastao. Primjerice, kada su vlasti Banovine Hrvatske početkom 1940. formirale novu gradsku upravu u Sisku, odnosno određivali nove gradske vijećnike, moralo se zaključiti da mnogi sisački Hrvati ne žele sudjelovati u toj upravi jer se veći dio građanstva, a posebno „inteligencija“, drži „rezervirano“. Oni ili ne žele sudjelovali u gradskoj upravi ili su napustili redove HSS-a i priključili se „pravašima odnosno Dr. Mili Budaku“, dakle hrvatskim nacionalistima.¹²¹

Zaključak

Izvori iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu sadrže mnoštvo podataka o političkim prilikama u gradu Sisku u razdoblju postojanja prve jugoslavenske države. Hrvatska politička povijest u tom razdoblju dobro je istražena, ali, kao što pokazuje ovaj prilog, brojni izvori omogućavaju analizu utjecaja širih političkih događaja na mjesnoj razini, u ovom slučaju na primjeru grada Siska. Također ti izvori dopunjuju biografije Siščana koji su u promatranom razdoblju bili angažirani u javnom i političkom životu.

U Sisku, gradu s većinskim hrvatskim stanovništvom, HSS je, pod vodstvom Stjepana Radića i kasnije Vladka Mačeka, bio najsnažnija politička stranka. Ipak je tijekom 1920-ih i Hrvatska zajednica, odnosno kasnije Hrvatska federalistička seljačka stranka, imala utjecaj među Siščanima. Prema kraju 1930-ih hrvatska opozicija u Sisku formalno je jedinstvena prema beogradskom režimu, ali su u njezinim redovima vidljiva podvajanja na „stare radićevce“ s jedne i bivše federaliste odnosno hrvatske nacionaliste s druge strane. Nakon što je Maček 1939. postigao sporazum s Beogradom, s čime se hrvatski nacionalisti nisu slagali, prethodno navedeni izvor govori o tome da je i dio građana Siska napustio HSS i priklonio se dr. Mili Budaku koji je nakon povratka iz ustaške emigracije bio jedan od istaknutih vođa hrvatskih nacionalista u domovini.

118 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5254, KBUSB, Inspektorski odeljak, Pov. Broj: 20/1938.

119 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5254, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 45427/1938.

120 HR-HDA-1363, Grupa XXI, inv. br. 5254, KBUSB, Odeljak za državnu zaštitu, Broj: 52966/1938.

121 HR-HDA-157, BH-OUP, Broj: 49447/1940.

Prikazani izvori također pokazuju da su vlasti u Sisku, čini se iskreno, vjerovale da će uvođenje diktature kralja Aleksandra i raspuštanje dotadašnjih političkih stranaka dati dobre rezultate u izgradnji jugoslavenske države. Ipak su hrvatske demonstracije u Sisku tijekom 1932. pokazale suprotno. Kada je od parlamentarnih izbora u svibnju 1935. pritisak režima na stanovništvo popustio, i u Sisku je došlo do niza manifestacija u kojima je snažno isticana hrvatska oporba prema unitarno uređenoj jugoslavenskoj državi.

Sisak, s većinskim hrvatskim stanovništvom, i kao grad koji se nalazio u kraju iz kojega je potekao Stjepan Radić, osnivač i vođa HSS-a, nije bio uporište političkih snaga koje su zagovarale centralistički uređenu jugoslavensku državu pod srpskom prevlašću. Ipak je djelovanje sisačkog industrijalca Petra Teslića bilo od značajne važnosti. Očito je on, koristeći svoj kapital i utjecaj, odigrao važnu ulogu na jačanju Demokratske, odnosno Samostalne demokratske stranke u Sisku, što se posebno iskazalo na parlamentarnim izborima 1927. godine. Kasnije, u okolnostima kraljeve diktature, Teslić je mogao nastaviti s političkim radom u korist uspostavljenoga režima, a u tom su smjeru nakon Teslićeve smrti, prema pregledanim izvorima, nastavili djelovati i njegovi sinovi.

Summary

Archival Sources: Illuminating the Political History of Sisak During the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia (1918 – 1941)

The sources from the Croatian State Archives in Zagreb contain a wealth of information about the political situation in the town of Sisak during the existence of the Kingdom of Yugoslavia (1918 – 1941). Croatian political history during the period of Yugoslav monarchy is well researched, but, as this paper shows, numerous sources enable the analysis of broader political events at the local level, in this case, using the example of Sisak. These sources also supplement the biographies of the people from Sisak who were engaged in public and political life during the observed period.

In Sisak, a city with a majority Croatian population, the Croatian Peasant Party (Hrvatska seljačka stranka, HSS), led by Stjepan Radić and later by Vladko Maček, was the strongest political party. However, in the late 1920s, the Croatian Federalist Peasant Party also had influence among the citizens of Sisak. Towards the end of the 1930s, the Croatian opposition in Sisak was formally united against the Belgrade regime, but there was a visible rift between the HSS loyalists and former Federalists or Croatian nationalists on the other side. After Maček reached an agreement with Belgrade in 1939, which Croatian nationalists did not agree with, a certain number of citizens of Sisak left the HSS and joined Mile Budak, who, after returning from the Ustasha emigration, became one of the prominent leaders of Croatian nationalists in the homeland. The sources presented also show that the authorities in Sisak genuinely believed that the introduction of King Alexander's dictatorship in early 1929 and the dissolution of

the previous political parties would yield positive results in building the strong and centralized Yugoslav state. However, the Croatian demonstrations in Sisak during 1932 proved otherwise. When the regime's pressure on the population eased after the parliamentary elections in May 1935, a series of manifestations occurred in Sisak, showing the strong Croatian opposition to the unitary Yugoslav.

Sisak, with its majority Croatian population, was not a stronghold of political forces advocating for a centrally organized Yugoslav state under Serbian dominance. However, the actions of Sisak industrialist Petar Teslić, an ethnic Serb, were of significant importance. He clearly used his capital and influence, playing an important role in strengthening the Democratic, and later Independent Democratic Party in Sisak, which was particularly evident in the parliamentary elections of 1927. Later, in the circumstances of the king's dictatorship, Teslić continued his political work in support of the regime, and after his death his sons continued to support the ruling political party.

Key words: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Kingdom of Yugoslavia, Sisak, Croatian Peasant Party, Croatian Federalist Peasant Party, Independent Democratic Party

Popis izvora

Arhivsko gradivo:

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu:

HR-HDA-144. Savska banovina, Upravno odjeljenje (SB-UO)

HR-HDA-145. Savska banovina, Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu (SB-ODZ)

HR-HDA-153. Inspektorski odsjek banske uprave Savske banovine (IO-SB)

HR-HDA-155. Banovina Hrvatska, Kabinet bana (BH-KB)

HR-HDA-157. Banovina Hrvatska, Odjel za unutarnje poslove (BH-OUP)

HR-HDA-158. Banovina Hrvatska, Odjeljak za državnu zaštitu (BH-ODZ)

HR-HDA-1352. Grupa V, Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka 1919.-1941. (Grupa V)

HR-HDA-1353. Grupa VI, Građanske stranke i društva 1919. – 1941. (Grupa VI)

HR-HDA-1354. Grupa VII, Režimske i reakcionarne organizacije 1919. – 1941. (Grupa VII)

HR-HDA-1359. Grupa XVI, Teror vladajućeg režima 1912. – 1941. (Grupa XVI)

HR-HDA-1361. Grupa XVIII, Cenzura i zabrana tiska 1913. – 1941. (Grupa XVIII)

HR-HDA-1363. Grupa XXI, Politička situacija 1910. – 1940. (Grupa XXI)

HR-HDA-1364. Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji 1917. – 1941. (Grupa XXIII)

Tisak:

Glasnik Jugoslovenske radikalne zajednice za Savsku banovinu (Zagreb), 1936.

Hrvatske novine (Sisak), 1926., 1929.

Jutarnji list (Zagreb), 1930.

Literatura:

ANTIĆ, Ljubomir, *Hrvatska federalistička seljačka stranka. Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 15 (1982). 163-222.

BANAC, Ivo. 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Porijeklo, povijest, politika*. Globus. Zagreb.

ČAKŠIRAN, Vlatko. *Izgradnja Hrvatskoga društvenog doma u Sisku. Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, br. 12 (2018). 128-150.

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. 2006. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929 – 1935*. Institut za savremenu istoriju. Beograd.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 1974. *Industrijski razvoj Siska u međuratnom razdoblju s posebnim osvrtom na strukturu i položaj radničke klase*, u: *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941*, Zbornik. 17-54. Muzej Sisak – Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Sisak – Zagreb.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. *Društveno-ekonomski razvoj Siska 1919. – 1941. godine, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27 (1994). 271-288.

MATKOVIĆ, Hrvoje. 1972. *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. Zagreb.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Parlamentarni izbori i stranačke borbe na sisačkom području između dva rata. Časopis za suvremenu povijest*, 28, br. 1-2 (1996). 5-26.

RAGUŽ, Bruno. *Petar Teslić i njegova industrija u Sisku od kraja 19. stoljeća do današnjih dana. Ad Acta, Zbornik Državnog arhiva u Sisku*, 4 (2023). 149-163.

Senatori Kraljevine Jugoslavije, Biografski leksikon. 2016. Glavni i odgovorni urednik: Pavlović, Momčilo. Institut za savremenu istoriju – Hrvatski institut za povijest – Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“. Beograd.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18 marta 1923. godine. 1924. Ur. dr. Kostić, Laza M. Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd.

STOJKOV, Todor. 1985. *Vlada Milana Stojadinovića (1935 – 1937)*. Institut za savremenu istoriju Beograd. Beograd.

VUKELIĆ, Vlatka. *Život i rad Petra Colussija. Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, br. 9 (2009). 159-189.

VUKELIĆ, Vlatka. *Djelovanje sisačkog Sokolskog društva od 1929. do 1941. godine. Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, br. 10 (2010). 231-272.

ŽARIĆ, Slobodan. *Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. godine. Povijesni prilozi*, 7 (1988). 137-162.